

Cumhuriyet'in En Erken Evresinde İstanbul'un Ekonomik
Yaşamından Bir Kesit: Şehremini Emin Bey Döneminde Ucuz
Ekmek Arayışı
Eminalp Malkoç*

Giriş

Coğrafi konumu, sahip olduğu özellikler ve hatta doğal alt yapısıyla iki imparatorluk açısından ideal başkent durumundaki İstanbul'un şehir düzeyinde yerleşim alanına dönüşmesinden itibaren bazı problemleri olmuştur. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi -bazı iktidarların geleceğini de etkileyecek şekilde- şehrin iaşesiydi. Şehir ahalisinin beslenebilmesi ve temel ihtiyaçlarının karşılanması belirleyici ürün, un üretim ve ithaliyle bağıntılı olarak ekmeği¹. Zaten I. Dünya Savaşı yıllarında salgın hastalıklara karşı aşı olmayanlara ekme karnesi verilmemesi gibi bilinen bir uygulama doğrudan ekmeğin insan yaşamındaki öneminin göstergesidir/yansımasıdır.

Şehrin iaşesi ve özellikle ekmeğin sağlanması sorunu, son dönem Osmanlısı, Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında devam etmiş²; adeta Cumhuriyet dönemine miras kalmıştır. İstanbul'un başkent kimliğini kaybetmesi, bu durumu değiştirmeyecekti. Yaklaşık sekiz ay sonra İstanbul Valisi ve Şehremini Vekili Ali Haydar Bey'in Ankara Şehremanetine tayini üzerine

* Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, malkocem@itu.edu.tr

- 1 “Ekmek Ekmekçiler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul 1968, s. 4972; Eftal Ş. Batmaz, “XV-XVI. Yüzyıl Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 23, S. 36, s. 37; Ufuk Gülsoy, *İstanbul Ticaret Borsası 1924-2014*, İstanbul Ticaret Borsası, İstanbul 2015, s. 20-21; *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1924, s. 2.
- 2 Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003; Mehmet Aydın, “Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)”, *History Studies*, C 2, S. 2, 2010, s. 437-447; Hasan Ali Polat, *Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 6, 75.

1924 Haziran'ında şehremini olarak atanan Operatör Emin Bey'in (Erkul)³ istifa ettiği 1926'nın ilk günlerine kadar mücadele ettiği ve yüzleşmek zorunda kaldığı sorunlar arasında ekmek meselesinin önceliği olmuştur. Zira 1924 Ekim ortalarında *Emanete ilk geldiğim günden beri ekmek işleriyle uğraşıyorum* demesine başvuran⁴ Emin Bey, 1925 Ocak ayında görevi üstlendiği andan itibaren şehrin iktisadi hayatını geliştirmeye/biçimlendirmeye ve fakir halkın geçim şartları açısından önceliği olan un ve ekmeğin fiyatının düşürülmesine önem verdiğini açıklayacaktı⁵.

Ekmek Krizi

1923 Ekim'inde başkent sıfatını kaybeden ve artık eski memur şehri kimliğiyle öne çıkan İstanbul'da ekonomik durgunluk/travma kendini göstermeye başlamıştı⁶. 1924 yazında İstanbul kamuoyunun gündemini yaşanan geçim sıkıntısı belirlemekteydi. Basına göre Cumhuriyet'in en erken evresinde *hayat 12.5 defa pahalılaşmıştı*⁷. Zorunlu ihtiyaç maddelerinden 26 kalemin ortalaması/endeksi 1914'te 86 kuruşken 1923'te 1,163; 1924'te 1,354 kuruş olmuştur ki 1925'te 1,461; 1926 yılında ise 1,485 kuruşa yükselecekti⁸.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik açıdan sorunlu atmosferin hüküm sürdüğü, ortalama bir milyon nüfuslu şehirde⁹ ekmek meselesi, değirmeniyle unuyla fiyatıyla gündemin başlıca; basındaki değerlendirmeler üzerinden gidildiğinde öncelikli parçasıydı. Basında da ekmek meselesi, o günlerin hatta 1924 yılının en önemli sorunu olarak tanımlanmaktaydı¹⁰. Yunus

3 *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1924, s. 2.

4 *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1924, s. 4.

5 *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1925, s. 2.

6 *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s. 444-445; Yunus Nadi, "İstanbul'un Buhranı", *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1924 (No: 74), s. 1; Eminalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul 2014, s. 47, 445, 449.

7 *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1924, s. 1-4.

8 *İhsai Yıllık*, C 1, 1928, Başvekalet Merkez-i İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul-Cumhuriyet Matbaası 1928, s. 172; *Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı*, C 2, İstanbul 1929, s. 222.

9 *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti Salnamesi 1926*, Şehremaneti İhsaiyat Müdüriyeti, Şehremaneti Matbaası, İstanbul 1926; *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 444-445; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, s. 607.

10 *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1924, s. 5.

Nadi, zorunlu ihtiyaçların ve hayat pahalılığının hatta *bütün iktisadi hayat ve hareketlerin başında ekmek meselesinin* geldiğini vurguluyacaktı¹¹. Bunları doğrular şekilde, birkaç hafta önce 15 kuruş olan ekmek fiyatı, Temmuz ortalarında 20 kuruşa dayanarak şehrin temel sorunu haline gelmişti¹². Şehrin geçim şartları hakkında Düyun-u Umumiye İdaresinin hazırladığı cetvelde ekmek şöyle konumlandırılmaktaydı¹³:

GIDA ÜRÜNÜ	TEMMUZ 1330 (1914)	TEMMUZ 1340 (1924)	FİYAT ARTIŞ ORANI
Ekmek ¹⁴	1.8	19	9.13

Kuşkusuz sorun fiyat artışından kaynaklanmaktaydı ki tetikleyen gelişmeler birbirini izlemişti. Emin Bey, şehremini atandığı günlerde kaçakçılık gibi çeşitli dedikodularla gündeme gelen -Ağustos başlarında tekrar yapılandırılacak- Umur-u İktisadiye Müdüriyetini kapatmıştı. Kapamanın uzantısı olarak bazı işletmeler (Unkapanı Değirmeni, Unkapanı, Beşiktaş, Nişantaşı fırınları) tatil edilmiş; Emanet'in ekmek barakaları tasfiye edilmiş ve Emanet ekmekleri çıkarılmamıştı¹⁵.

1924 Haziran sonlarıyla Temmuz başlarında buğday ve un fiyatlarının değişmesi, ekmek fiyatlarında artışa yol açmıştı. Bunun nedenlerinden biri kambiyo farkıydı. Türk lirası değer kaybederken¹⁶ dünya piyasalarında buğday fiyatları yükselmişti. 1924 Mayıs'ında 817,94 kuruş olan sterlin sırasıyla Haziran, Temmuz ve Ağustos'ta 843,25; 860,61 ve 941,70 kuruşu görmüştü. Yıllık ortalaması 1924'te 872,74 -1925'te 890,88 ve 1926'da 929,72 kuruş (1926 Ocak'ta 920,47 kuruş)- olmuştu. Amerikan doları ise

11 *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1924, s. 1.

12 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1924, s. 2.

13 *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1924, s. 1.

14 Zafer Toprak, 1,875 olarak vermektedir. Toprak, *age.*, s. 168.

15 *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1924, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1924, s. 3; *Şehremaneti Mecmuası*, 1 Teşrin-i Sani 1340, No:1/Sene:3, s. 42.

16 İstanbul değirmenlerinde Temmuz 1924'te işlenen Amerika buğdayından yerli kırmaların 72 kilogramlık çuvalı 1175, Rus buğdayı kırması 1140, Romanya ve Bulgar kırmaları 1125-1140 kuruştü. Haziran başlarında 100 kg'ı 5 dolardan az olan (gazeteye göre 4,72,5 dolar) Amerikan buğdayı, Temmuz'da 5,55 dolar olmuştu. Doların yeni fiyatlandırılmalarıyla buğday piyasası 11 lirayı buluyordu. Diğer buğday çeşitleri ise 10 İngiliz lirasıyken 12 İngiliz lirasını aşmıştı.

1924 Mayıs'ında 186,79, sırasıyla Haziran, Temmuz ve Ağustos'ta 193,81; 196,88 ve 186,88 kuruşu görmüştü. Yıllık ortalaması 1924'te 188,24 -1925'te 183,34 ve 1926'da 190,52 (1926 Ocak'ta 188,64)- kuruştur¹⁷.

Fiyatlarda kırılmanın başladığı 1924 yaz ortalarında Anadolu mahsulünün hasadı yapılmamış, piyasalara yeni hasat ürün/buğday girmemişti. Anadolu'ya un sevkine izin verilmesi ve İstanbul dışına un satışının artmasında buğdayla unun vergi şeklinde değişikliğe gidilerek gümrük farkının un yerine buğday üzerinden alınması etkili olmuş; şehir piyasasında yoğun un alımını getirmişti¹⁸. Nitekim 6 Temmuz'dan itibaren birinci ve ikinci sınıf ekmekler 40 para zamlı olarak satışa sunulacaktı. Bunun sebebi kambiyo fiyatının yükselmesi, İstanbul'dan Anadolu'ya yoğun un nakliyatı, Amerika ve Rusya'dan un akışının kesilmesi şeklinde açıklanmıştı. Üstelik fiyatların 20-22 kuruşa ulaşması kaygısının yanında şehremanetinin önlemleriyle fiyatların eski seviyesine düşeceği beklentisi de vardı¹⁹.

Bu atmosfer içinde İstanbul'da 8 Temmuz 1924'ten itibaren bir okka ekmeğin 18 kuruşa yükselmesi kamuoyunda etki yaratmıştı. Diğer yandan İstanbul'da her biri 72 kilogramlık günlük ortalama 5.000 çuval un ekmek yapımında kullanılmaktaydı. Şehrin un sarfiyatı 360.000 okka idi ve şehirde günlük 500.000 okka ekmek tüketiliyordu. İstanbul'da en fazla 100.000 çuval buğday yani 20 günlük ihtiyacı karşılayacak stok bulunduğu basına yansımıştı²⁰.

Mevcut konjonktür stok eğilimini beslemişti²¹. Çünkü TBMM'nin bir önceki devre toplantıları sırasında 1 Eylül 1924'ten itibaren yabancı buğdaylardan alınan 5 kat fazla gümrük vergisinin 12 kat daha fazla alınması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla gümrük vergisi tarifesinde Türkiye'ye ithal edilen 100 kg buğdaydan 30 kuruş vergi alınırken bu 5 kat artırılarak 150 kuruşa çıkarılmış, 1 Eylül'den sonra ise 12 kat artışla kilogram başına 360 kuruş vergi alınacaktı²².

17 *İhsai Yıllık*, C 1, 1928, s. 162; *İstatistik Yıllığı*, C 2, 1929, s. 216.

18 *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1924, s. 2,4; *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1924, s. 2.

19 *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1924, s. 2.

20 *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1924, s. 2.

21 *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1924, s. 2.

22 *Şehremaneti Mecmuası*, 1 Eylül 1340, No:1/Sene:1, s. 4; *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1924, s. 2. Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle bazı mallardan 12 kat gümrük vergisi alınacaktı. *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1924, s. 2.

Fırıncıların etkisiyle 1924 Temmuz sonlarında²³ arkasından Ağustos ayında krizin derinleşmesi ve bu yönde eğilim göstermesi²⁴ ilerleyen süreçte ekmek fiyatları kaynaklı olarak yaşanacakların habercisiydi/örneğiydi. 1924 sonbaharı itibariyle ekmek sorununun dünya piyasalarına, kambiyo değerlerine ve üretici ya da tüccarlarla ihtilaflara²⁵ hatta hava durumuna bağlı olduğunu düşünen Emin Bey *Bu hal İstanbul müstehlik (tüketici) vaziyetden müstahsil (üretici) sınıfına geçinceye ve zengin ve müreffeh olacağı zamana kadar his edilecektir* sözleriyle dönemin konjonktürü açısından doğru ve sorunun vadesini ortaya koyan bir yoruma gitmişti²⁶.

Sorunlu atmosferin fırsatçıları da gecikmeden şehirde varlıklarını hissettirmişlerdi. Şehirde stokçuluk, sahtekarlık, vurgunculuk ve benzeri bir kısmı suç kategorisine giren eylemler yoğunlaşınca²⁷ şehremaneti sık sık kontrollere başvurmuştu²⁸. Denetimler çerçevesinde ekmeklere el konularak Darülaceze'ye gönderilmesi ya da ucuza satılarak bedelinin yine aynı kuruma

23 Basın açıklamalarına göre İstanbul günlük 5000 çuval (10 ton) un ihtiyacı olduğundan Anadolu buğdayının İstanbul'a düzenli nakli 50-60 vagon gerektiriyordu. Anadolu Demiryolları bu kapasitede değildi. Amerika'dan gelen unların 100 kilogramı için 475 kuruş, buğdayın 100 kilogramı için 150 kuruş gümrük verilmekteydi. Gümrüklerde ithal buğdaydan tarifedeki miktarın 5 katı yani kilogramında 110 para alınmaktaydı. Eylül'de 7 kat farkla 100 kilogramda 485 kuruş vergi alınırken bu rakam 12 lirayı aşacaktı. Temmuz sonlarında birkaç günlük stok kalmış, nakliyat ise yetersizdi. Bazı fırınlar, günlük un aldıklarından ya da tüccarların güvensizlikle un vermemelerinden ekmek çıkaramamaya başlamışlardı. *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1924, s. 2, 4-5; *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1924, s. 2.

24 *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1924, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1924, s. 2.

25 *Şehremaneti Mecmuası*, 1 Teşrin-i Sani 1340, No:1/Sene:3, s. 42.

26 *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1924, s. 2.

27 *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1924, s. 2.

28 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1924, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1924, s. 2,4; *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1925, s. 5; *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s. 6; *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1925, s. 3.

aktarılması sık rastlanılan cezai uygulamalardan²⁹. 1 Ocak 1925'ten itibaren ekmeklere etiket yapıştırılması zorunluluğu denetimleri kolaylaştırdığı ölçüde sıklaştıracaktı³⁰.

Ekmek Fiyatları

Emin Bey'in şehremini atandığı dönemde İstanbul'da ekmek fiyatları tırmanışa geçmiş; Temmuz başlarında 20 para yükselmişti³¹. 6 Temmuz'dan itibaren ise birinci sınıf ve ikinci sınıf ekmeklerin 40 para fazlasıyla 19 ve 17,5 kuruşa satılması uygun bulunmuştu³². 8 Temmuz 1924'ten itibaren ekmeğin okkası 18 kuruşa ulaşmıştı³³. Ay içinde, 23 Temmuz'dan itibaren yine 1 kuruşluk artışla birinci sınıf 20 ve ikinci sınıf ekmek 18,5 kuruşa çıkarılmıştı³⁴. Ay sonunda narh fiyatı 20 kuruş olarak belirlenirken³⁵ 30 Temmuz'dan itibaren 19 kuruşluk ekmek uygulamasında uzlaşmıştı³⁶. Francala üretimi, 24 kuruş satış fiyatıyla serbest bırakılmıştı³⁷.

Ağustos'ta 19 kuruşluk ekmeğin yanında 21 kuruşa birinci sınıf ekmek çıkarma kararı gündeme gelmişti³⁸. Francala narhı 20 kuruş olarak belirlenirken 19 Ağustos'tan itibaren ekmeğin kilogramla satılması benimsenmişti. Bir kilogramlık ekmeğe 15 kuruş narh koyulmuştu³⁹. 21 Ağustos'ta ekmek 15 kuruşla fiyatlandırılacaktı⁴⁰. Kilogramı 20 kuruştan francala satışı ise 18 Ağustos'ta başlamıştı⁴¹. Ay sonunda francala fiyatı 21 kuruşa yükseltilmişti⁴².

29 *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1925, s. 4.

30 *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1925, s. 2.

31 *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1924, s. 2,4; *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1924 (No:61), s. 4; *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1924, s. 6.

32 *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1924, s. 2.

33 *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1924, s. 2.

34 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1924, s. 2.

35 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1924, s. 4.

36 *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1924, s. 3.

37 *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1924, s. 1.

38 *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1924, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1924, s. 2.

39 *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1924, s. 2.

40 *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1924, s. 2.

41 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1924, s. 2.

42 *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1924, s. 4.

1 Eylül'den sonra %80 randımanlı ekmeğin için 16, francala için 22 kuruş fiyat kabul görmüştü⁴³. Eylül'ün ikinci yarısında şehremaneti ekmeğin fiyatlarına un fiyatlarının 1325'ten 1400 kuruşa yükselmesinden dolayı 1 kuruş eklemiş; ekmekler 17, francalalar 23 kuruşa çıkmıştı⁴⁴.

Ekim'in ilk günlerinde ekmeğin fiyatları 16.5 kuruşa indirilmişti⁴⁵. 10 Ekim gazetelerinde çuval un 1360, ekmeğin kilogramı 16,5; francala 22,5 kuruş olarak kaydedilmişti⁴⁶. Şehremanetin açıklaması doğrultusunda Ekim'in 15'inden itibaren ayın ikinci yarısında 17,5 kuruş fiyat geçerli olacaktı⁴⁷. Ayın sonlarında %80 randımanlı un, ikinci sınıf un (%15) ve mısır unundan (%15) 13 kuruşluk ekmeğin üretilmişti⁴⁸. Normal ekmeklerle francalaların satış fiyatları 31 Ekim'den itibaren 10 para düşürülerek 17,10 (17 kuruş 10 para) ve 23,10 kuruş olarak belirlenmişti⁴⁹. Bunun yanı sıra *fukara ekmeği* de 20 para artırılarak harcı değiştirilmiş 13,5 kuruşluk ekmeğin haline dönüştürülmüştü⁵⁰. Kasım'ın ikinci yarısında 14 kuruştan satışa sunulacaktı⁵¹.

7 Kasım'da ekmeğin fiyatları 20 para artışla 17,30 kuruştan piyasaya sürülecekti. Francalaların da fiyatı 20 para artarak 23,30 kuruş olmuştu⁵². Bir hafta sonra ekmeğin fiyatı 18,10; francalaların fiyatı ise 24,10 kuruşa ulaşmıştı⁵³. Kasım sonlarında ikinci sınıf ekmeğin 14 kuruşa satılacaktı⁵⁴.

5 Aralık 1924'te normal ekmeğin ve francalalara 10 paralık zam gelmiş, ekmeğin 18,5; francala 24,5 kuruşu bulmuştu⁵⁵. 26 Aralık 1924'ten itibaren %80 randımanlı ekmeğin fiyatı 19,10; francalaların ki ise 25,10 kuruşa yükselmişti⁵⁶.

43 *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1924, s. 4.

44 *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1924, s. 4.

45 *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1924, s. 2.

46 *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1924, s. 3.

47 *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1924, s. 2, 6.

48 *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1924, s. 2.

49 *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1924, s. 2.

50 *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1924, s. 1.

51 *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1924, s. 4.

52 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1924, s. 4.

53 *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1924, s. 3.

54 *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1924, s. 2.

55 *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1924, s. 4.

56 *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1924, s. 5.

1925 yılı ve 1926'nın ilk aylarında İstanbul'daki ekmek fiyatları *Şehremaneti Mecmuası*'nın Ocak 1927 sayısındaki listeden incelenebilmektedir:

1925 Yılı Birinci ve İkinci Sınıf Ekmek Fiyatları ⁵⁷			
Tarih/Dönem 1925	Birinci Sınıf Ekmek Fiyatı	İkinci Sınıf Ekmek Fiyatı	Değerlendirme
1-8 Ocak	19,10	14,20	
9 Ocak-5 Şubat	19	14,10	
6-12 Şubat	20,20	15,20	
13-19 Şubat	20,10	15,10	
20 Şubat-5 Mart	20	15	
6-12 Mart	19,20	15	
13-26 Mart	20	15,20	
27 Mart-2 Nisan	19,20	15	
3-9 Nisan	19	14,20	
10-19 Nisan	18,20	14	
20-30 Nisan	18,20	14,20	
1-14 Mayıs	18	14,20	
15 Mayıs-4 Haziran	19	15,20	
5-25 Haziran	19,20	16	
26 Haziran-2 Temmuz	19,10	15,30	
3-9 Temmuz	19	15,20	
10-23 Temmuz	18,30	15,10	
24 Temmuz-13 Ağustos	18,20	15	
14-20 Ağustos	18,10	14,30	
21-27 Ağustos	17,30	14,20	
28 Ağustos-3 Eylül	17,20	14,10	
4-10 Eylül	17,10	14	
11 Eylül-1 Ekim	17	13,30	
2-15 Ekim	16,30	13,30	
16 Ekim-3 Aralık	16,10	13,30	
4-10 Aralık	16,30	13,30	
11-18 Aralık	17,30		Çıkarılmıyor
18-30 Aralık	18,20		Çıkarılmıyor
1926 Yılı Birinci ve İkinci Sınıf Ekmek Fiyatları			
1 Ocak-28 Ocak	18,20		Çıkarılmıyor
29 Ocak-25 Şubat	18,10		Çıkarılmıyor
26 Şubat-4 Mart	18		Çıkarılmıyor

Gazeteler kanalıyla kamuoyuna düzenli aktarılan fiyatlarla listedeki bilgiler uyuşmaktadır. Tabloda yer verilmemiş francala fiyatlarının gidişatı basından izlenebilmektedir. Zira uluslararası piyasalardaki değişimin de etkisiyle 27 Mart 1925 itibaren ekmek fiyatları İstanbul'da 19,5 kuruşa düşmüş; ucuz ekmek 15, francala ise 25,5 kuruşa satılmıştı⁵⁸. 3 Nisan Cuma günü ekmek 19, francala 25 kuruşa inmiş, yardım ekmeği de ucuzlamıştı⁵⁹. 5 Haziran

57 *Şehremaneti Mecmuası*, Ocak 1927, No:29/Sene:3, s. 276-277.

58 *Cumhuriyet*, 26 Mart 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Mart 1925, s. 3; Yunus Nadi, "Beynelmilel Bir Tahakküm", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1925, s. 1.

59 *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1925, s. 4.

1925'te ise ekmeğe zam yapılmış ve fiyatı 19,5; francalanın fiyatı 25,5 ve yardım ekmeği 16 kuruş olmuştu⁶⁰. Emin Bey'in görevinden istifa ettiği 1926'nın ilk günlerinde ekmek fiyatı 18,5 kuruştur. Francala fiyatıysa 10 para düşürülerek 24,4 kuruşa çekilmişti⁶¹.

İstanbul'un ekmek fiyatlarıyla Anadolu'nunkiler karşılaştırıldığında şöyle bir tabloyla karşılaşılmaktadır:

Eski başkentte birinci sınıf ekmek fiyatları 18; francalalar 23.30 kuruş civarında hareket ederken Samsun'da Nisan 1924'te bir okka ekmek 23 kuruştur; Kasım 1924'te 28 kuruşa yükselmişti⁶². Yaz aylarında Temmuz itibarıyla İstanbul'da birinci sınıf ekmek 20 ve ikinci sınıf ekmek 18,5 kuruşa çıkarılmıştı. Temmuzun ikinci yarısında Ankara'da birinci sınıf ekmek fiyatı 28,5 kuruştan 24'e, ikinci sınıf ekmek fiyatı ise 23,5'ten 22 kuruşa indirilmişti⁶³. 1924 sonu itibarıyla Ankara'da ekmeğin kıyyesi 25 kuruştur⁶⁴.

İstanbul'da Şubat 1925 ortalarına doğru ekmek fiyatı 20,5 kuruşa çıkmıştı. Aynı sıralarda Ankara'da -Şehremini Emin Beyin demecine göre- ekmek 27,5 kuruştur. İkinci sınıf ekmeğin fiyatı 22,5 ve francalanın bedeli ise 40 kuruştur⁶⁵. 1926 başlarında ise İstanbul'da 4 Mart'a kadar 18 kuruş olan birinci sınıf ekmek, 5 Mart itibarıyla 17,30 kuruşa çekilmişti⁶⁶. O günlerde Ankara'da birinci sınıf ekmek 23 kuruş, ikinci sınıf ekmek 19 kuruştur⁶⁷.

Önlemler ve Ucuz Ekmek Arayışı

Hayat pahalılığının yaşandığı ortamda ekmek fiyatlarındaki artış bireysel düzeyde çözüm arayış ve girişimlerini ortaya çıkarmıştı. Şehremaneti ise sorunlu süreci yönetebilmek için yapılanmaya/örgütlenmeye giderken doğal olarak sorun ve meseleyi aşma çalışmaları Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve Ticaret Encümeni⁶⁸ gibi kurumlarla hükümetin gündemine de girecekti.

60 *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1925, s. 4.

61 *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1926, s. 3.

62 Önder Duman, "Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: Haber Gazetesi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. Kitap, Samsun 2006, s. 375.

63 *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1924, s. 3.

64 İstanbul'da ekmek İtalya, İngiltere, Almanya, İsviçre ve Danimarka'dan ucuzdu. *Şehremaneti Mecmuası*, 1 Kanun-ı Evvel 1340, No:4/Sene:1, s. 81-82.

65 *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1925, s. 2.

66 *Şehremaneti Mecmuası*, Ocak 1927, No:29/Sene:3, s. 277.

67 *Cumhuriyet*, 4 Mart 1926, s. 3.

68 *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Temmuz

Bireysel Girişimlerle Ucuz Ekmek Yarışı

Ekmek sorununun şiddetlendiği 1924 yazında -ilginçtir- bireysel çözüm çaba ve önerileri ortaya çıkmıştı. Temmuz sonlarında Dr. Hasan Rıza isimli şahsın fiyatları hızlı düşürme iddiasıyla şehremanetine proje sunduğu ve Emin Bey'in *kabiliyet-i tatbikiyesi yoktur* gerekçesiyle reddettiği kamuoyuna yansımıştı⁶⁹.

Şehremaneti'nin bazı değirmen ve un fabrikalarına el koyduğu haberlerinin gazete sütunlarını işgal ettiği 1924 Ekim ortalarında⁷⁰ *mütehassıs bir zat* ekmeğin 15 kuruşa satılabileceği söylemiyle öne çıkmıştı. Üstelik yaptığı hesap, rapor niteliğinde kalem kalem gazetelerde yayınlanmıştı⁷¹. Ekmekçiler Cemiyeti, bu iddiayı/söylemi adeta meydan okuyuş kabul edecekti. Nitekim cemiyet tarafından mütehassıs zata bir ay süreyle bütün malzemesiyle fırın tahsis edileceği ve uygulamada başarılı olursa 10.000 lira ikramiye verileceği ilan edilmişti⁷².

İddianın sahibi eski Nizamiye Tahiniye ve Fırınlara İdaresi müdürü kaymakam emeklisi Mehmet Emin Bey idi. Ekmekçiler Cemiyeti'nin teklifini kabul ettiği gibi mükafatı Erzurum felaketzedelerine bağışlayacağını açıklamıştı. Ekmek fiyatını nasıl düşüreceğini, hesaplamasını uzun uzun basına anlatmaktan geri durmamıştı. Ayrıca hilelerin önlenmesi adına uygulamada şehremanetinin gözetimini/himayesini şart koşmuştu⁷³. Ekim ortalarında Şehremini Emin Bey'in, Mehmet Emin Bey'e fırın, çalışacak kişi ve zabıta memurlarının kontrolünü sağlayacağı basına sızmıştı. Fırıncılar ise Mehmet Emin Bey'in hesabının yanlış olduğunu düşündüklerinden 15 kuruşa ekmek yapılabileceğine ihtimal vermiyorlardı⁷⁴.

Şehremini ile görüşme 19 Ekim'de gerçekleşmiş ve Emin Bey, Kaymakam emeklisi Mehmet Emin Bey'in isteklerinin karşılanmasını emretmişti. Şehremini Emin Bey'in onay verdiği hatta biraz da vermek zorunda kaldığı bu girişim, espri/alay konusu yapılmış dolayısıyla basında gündem olmayı sürdürmüştü. Üstelik *Cumhuriyet'e* göre bu gelişme, *cübbeli sarıklı saçlı*

1925, s. 1, 4.

69 *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1924, s. 3.

70 *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1924, s. 2.

71 *Tanin*, 15 Ekim 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1924, s. 2.

72 *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1924, s. 1.

73 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1924, s. 1-2.

74 *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1924, s. 4.

sakallı Ziya Molla'nın Şehremini Emin Bey'e yönelik eleştiri malzemesine dönüşmüştü. Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyesi (Beyoğlu Şube-i İdariyesinden müntehib) Ziya Molla⁷⁵, Mehmet Emin Bey'e 2.000.000 lira verilmesini teklif edeceğini açıklamıştı⁷⁶. Mehmet Emin Bey, bir yandan ekmekçilerle atışırken diğer yandan İktisat Müdürü Faik Bey'le Unkapanı değirmeninden un örneği alarak rutubet analizini yaptırmıştı. Ekmekçiler Cemiyeti, basına yazı göndererek Mehmet Emin Bey'in projesinin hatalar içerdiğini ileri sürmüştü. Ekmekçiler, yazıda teori-pratik/uygulama farkını vurgulayarak hemen uygulamaya geçilmesi isteğiyle baskı oluşturma yöntemini izlemişlerdi⁷⁷.

1924 Ekim sonlarına doğru kaymakam emeklisi Emin Bey, ekmekçilerle söz düellosunu sürdürürken geçmişteki çalışmalarını basın kanalıyla aktarmıştı. Hem uzman olması hem de vicdanen sorumluluğunu yerine getirmek amacıyla ileriye atıldığını seslendirmişti. Onun isteğiyle şehremaneti, Üçüncü Kolordu ile tüccardan Asım Bey arasındaki ekmek pişirilmesi/üretimine yönelik sözleşmeyi getirtmişti. Öte yandan un analiz sonuçlarını alarak çalışmalarına başlamıştı. Aynı dönemde Fatih ve Küçükpazar gibi semtlerdeki bazı fırınların 16.5 kuruşa ekmek satmaları onun iddiasının doğru olabileceğini tartışmaya açmıştı⁷⁸. 26 Ekim'deki demecinde ilk açıklamasından itibaren ekmek fiyatının yükseldiğini ancak hala 15 kuruşa üretme olanağı bulunduğunu belirterek *Bir çuval unun ücret-i imaliyesi yetmiş kuruş olduğu halde bugün fırıncılar bunun için 215 kuruş alıyorlar. Benim hesabım doğrudur. Ve ekmek daha aşağı fiyatlarla satılabilir diyecekti⁷⁹.*

Kasım'ın ilk günlerinin haberleri üç gündür süren denemelerin başarısızlığı ve bir çuval undan iddia edilen 96 kg ekmeği Mehmet Emin Bey'in çıkaramadığı yönündeydi. Hatta 1 Kasım'da son bir deneme için şehremanetinden izin istemiş; Şehremini Emin Bey fırın, çalışan ve gereken unu sağlamış ancak sonuçta 94 kg'dan fazla ekmek üretememişti⁸⁰. *Vatan* da bu duyumlara uygun şekilde Beşiktaş'taki fırında fazla su kullanması yüzünden kalitesiz ekmek çıktığını, ricası üzerine Fatih'te bir fırında gerçekleştirilen denemesinin de

75 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 126.

76 Cumhuriyet, 20 Ekim 1924, s. 1,4.

77 Cumhuriyet, 21 Ekim 1924, s. 2; İkdâm, 24 Ekim 1924, s. 1.

78 Cumhuriyet, 22 Ekim 1924, s. 1,2; Cumhuriyet, 23 Ekim 1924, s. 2; İkdâm, 24 Ekim 1924, s. 1; Cumhuriyet, 24 Ekim 1924, s. 2; Cumhuriyet, 26 Ekim 1924, s. 6.

79 Cumhuriyet, 27 Ekim 1924, s. 6.

80 Tanin, 1 Kasım 1924, s. 1; İkdâm, 2 Kasım 1924, s. 3; Cumhuriyet, 2 Kasım 1924, s. 6.

olumsuz sonuçlandığını yazmıştı⁸¹. Mehmet Emin Bey haberleri reddederek sadece bir günlük uygulama yapıldığını; 97,64 kg ekmeğin imal edilebileceğini kanıtladığını, ısrarının sürdüğünü açıklamıştı⁸². Buna karşı Şehremini Emin Bey demecinde birkaç haftalık sürecin başarısızlıkla tamamlandığını, Mehmet Emin'in açıklamasının sonucu örtme amacı taşıdığını vurgulamıştı. Tekrar denemek istemesi halinde her türlü yardımı, tazmin edilmesi şartıyla sağlayacağını belirten Şehremini, hatta bir aylık uygulama süresi tanınabileceğini de seslendirmişti⁸³. Mehmet Emin Bey benzer argümanlarla ısrarını/söylemlerini sürdürmüştü; 30 Kasım 1924 tarihli uzun ve detaylı açıklamalarını mebuslara ulaştırabilmek amacıyla *İctihad*'da yayımlamıştı⁸⁴. *İctihad*, Mehmet Emin Bey'in düşüncelerinin isabetli olduğuna işaret edecekti⁸⁵.

İlginçtir ekmeğin sorununun yeniden canlanacağı 1925 sonbaharında Mehmet Emin Bey, Ticaret Odası'na, Ticaret Müdüriyetine, İktisat Komisyonu'na başvurarak mevcut şartlarda ekmeğin 14 kuruşa satılabileceğini savunacaktı. Yazılı başvurusunda hesap ve uzun açıklamalarını aktarmış; iddiaları ilgililerince incelemeye alınmıştı⁸⁶.

Mehmet Emin Bey'in uygulamalarının başarısızlığının gündemde olduğu 1924 Kasım'ının ilk günlerinde Alman Diet Laibher(?)⁸⁷ şehremanetine mevcut fiyattan %25 daha ucuza sağlıklı, besleyici, patates içeren ekmeğin imalini önermişti. Şehremini olumlu yaklaşmakla birlikte patatesin iyi ezilmesi gerektiğini, bundan dolayı bütün fırınların ekipman alması zorunluluğunu gözetmişti. Teklif/proje sahibini davet etmişti ki zaten Laibher de görüşmek istemekteydi. Ancak kısa süre geçmeden şehremanetinin uygulamayı olanaklı değerlendirmedeği, kamuoyuna *Patatesli ekmeğin suya düşüyor* başlığıyla aktarılacaktı⁸⁸.

1925 yazında Hüseyin Naim adlı tüccar şehremanetine pamuk tohumundan üretilen protein çözeltisiyle karıştırılmış undan ekmeğin üretme projesi

81 *Vatan*, 2 Kasım 1924, s. 2.

82 *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1924, s. 4.

83 *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1924, s. 6.

84 *İctihad*, 1 Kanun-ı Evvel 1924, S. 172, s. 3471-3473.

85 *İctihad*, 1 Şubat 1925, S. 174, s. 3501.

86 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1925, s. 3.

87 دیت لایبهر

88 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1924, s. 2.

sunmuştu. Çözelti, pamuk çekirdeğindeki nişasta yüzünden ekmek harcına ancak %20 oranında karıştırılabilecekti. Şehremaneti kadar kamuoyunda da ilgi uyandıran öneri bağlamında gereken analiz sonuçları beklenirken protein maddesinin bir kilogramının gıda gücü açısından sekiz yumurta ya da bir kilogram et değerinde olduğu, proje sahiplerinin fabrika kurma hazırlığı yürüttükleri gazete sütunlarına taşınmıştı. Ayrıca proje kamuoyunda tartışmaya yol açmış; Fizyoloji Müderrisi Doktor Kemal Cenap böyle uygulamaların çok yönlü inceleme gerektirdiğini hatırlatarak zarar verebileceği uyarısında bulunmuştu⁸⁹.

Eylül başlarında yine kalorisinin yüksekliği hakkında haberlerin yanında Amerikalılarla ortak bir fabrika kurulması planlandığı ve raporların olumlu çıktığı gazetelere yansımıştı⁹⁰. Hatta gazetelerde savaş yıllarının süpürge tohumundan, çöpünden ve sapından üretilen ekmeklerin etkileri anımsatılarak ya da karikatürize edilerek projeye karşı olumsuz tutum takınılmıştı⁹¹.

Erken Cumhuriyet devrinin en erken evresi, ekmek sorununa çözüm çabaları bağlamında İstanbulluları enteresan karakterlerle/şahsiyetlerle ve ilginç projelerle tanıştırmıştı. Kuşkusuz; İstanbul'un gündemini işgal eden bireysel -ve genellikle başarısız ya da uygulanamayacak- çözüm girişimlerinden ziyade asıl kalıcı çözüm arayışları, kurumsal düzlemde sergilenecekti.

Kurumsal Çözüm Arayışları

Şehremaneti gibi Cemiyet-i Umumiye-i Belediye de İstanbul'un ekonomisi, dolayısıyla diğer sorunlarının yanında ekmek meselesini gündeminde tutmuş; şehirde ekmek meselesi etrafındaki istenmeyen olaylara karşı ve ekmek sorununu izlemek üzere Necmeddin Arif, Hayri, Hüseyin, Rasim ve Naci beylerden Murakabe Komisyonu oluşturmuştu⁹². Ancak doğal olarak asıl faaliyet şehremaneti cephesinde kendini gösterecekti. Şehremaneti İktisat Müdürlüğünde yaşanan yeni yapılanma sırasında 5 Temmuz 1924'ten itibaren Şehremaneti Müfettiş-i Umumisi Tevfik Bey'in başkanlığında İktisat Encümeni/Komisyonu ekmek fiyatları üstünde çalışmaya başlamış⁹³;

89 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1925, s. 2.

90 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1925, s. 3.

91 *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1925, s. 3.

92 *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1924, s. 2.

93 *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1924, s. 4.

komisyon çalışmaları, 8, 10, 17, 19-21 ve 23 Temmuz tarihlerinde sürmüştü. Bazen Emin Bey'in başkanlık yaptığı toplantı dizisine, gündeme göre Şehremaneti Heyet-i Teftişkiye üyeleri, Zabıta-i Belediye merkez memurları, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin oluşturduğu Murakabe Komisyonu ve ekmekçilerin temsilcileri katılmışlardı. Toplantılarda ekmek harcı ve oranları, narh meselesi, ekmek fiyatları ele alınmıştı. Tophane'de Askeri Fırında gerçekleştirilen 20 Temmuz tarihli toplantı, ekmek harcını belirleme amacı taşıyordu. Ertesi gün beş çeşit undan üretilen ekmekler incelenecekti⁹⁴. Nihayet 23 Temmuz'dan itibaren 1 kuruş zamlı birinci sınıf ekmek 20 ve ikinci sınıf ekmek 18.5 kuruşa çıkarılmış; fiyatın 21,30 (21 Kuruş 30 Para) kuruş olması gerektiğini savunan Ekmekçiler Cemiyeti Heyet-i İdaresi istifaya etmişti. Bu günlerde bazı yayın organları çeşitli semtlerde ekmek çıkmadığını haberleştirmişlerdi.

Fırıncılar, şehremanetin belirleyeceği fiyatla tek tip undan ikinci sınıf ekmek çıkarmak taraftarıydılar⁹⁵. Nitekim 26 Temmuz'da Emin Bey'in başkanlığında Şehremaneti Müfettiş-i Umumisinin gerçekleştirdiği değirmenciler, un tacirleri, fırıncı temsilcilerinin katıldığı toplantıda, 30 Temmuz'dan itibaren tek tip gıda değeri yüksek 19 kuruşluk ekmek imalinde anlaşılacaktı. Bunun için %80 randımanlı un 1250 kuruşa satılacaktı. Francala ise 24 kuruş fiyatla serbest bırakılmıştı. Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin Ekmek Murakabe Komisyonu da aynı gün rapor sunmuş ve sorunu fırıncılarla değirmenlerin vurgunculuğuna bağlamıştı. Çözümü ise şehremaneti tarafından buğday getirilerek devlet değirmenlerinde un haline dönüştürülmesi ve krediyle sadece tek çeşit ekmek imal ettirmesinde bulmuşlardı⁹⁶. Zaten aynı dönemde 24 Temmuz'da Cemiyet-i Umumiye-i Belediye de ekmek sorununu ele almış; ekmeğin okka başına 5 kuruş yükselmesine odaklanılmıştı. Ekmek Murakabe Komisyonu, hükümetin fazla vergi almamasını çözüm olarak görmekteydi⁹⁷.

Ancak un fiyatının artması, narhın yükselmesi ve francala üretimi, tartışmaları geri döndürecek⁹⁸. Ağustos başlarında kalitesiz ekmek

94 *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1924, s. 2.

95 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1924, s. 2; *Vatan*, 23 Temmuz 1924, s. 1-2; *Vatan*, 24 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1924, s. 2.

96 *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1924, s. 1.

97 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1924, s. 3.

98 *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Ağustos

çıkartıldığı şikayetleri kamuoyuna yansımıştı⁹⁹. Tek tip ekmek üretiminde suiistimaller yaşandığından gerçekleştirilen denetimler çerçevesinde şehrin iki yakasında kapatma, ekmek müsaderesi cezaları uygulanmıştı¹⁰⁰. Francalalarda da hileye başvurulmuş; birinci sınıf ekmek unundan francala üretilmişti. Şehremaneti engelleyince Ağustos başlarında francala çıkarılmamıştı¹⁰¹ ki bu yüzden normal ekmeğe talep artmış, yine ekmek sıkıntısı yaşanmıştı¹⁰². Şehremaneti Müfettiş-i Umumiliğinin fırınlara zabıta memurları yerleştirdiği ortamda şehremanetine başvuran fırıncılara şartlara uymaları ve 24 kuruşa satmaları koşuluyla francala çıkarma izni verilmişti. Böyle bir atmosfer içinde şehremaneti bütün işlemlerini üstleneceği yeni ekmek harcını düzenlemişti. Piyasada buğday ucuzlayınca fiyat çalışması yapılmış; fırıncılar şehremanetinin istediği 19 kuruşluk ekmeğin yanında 21 kuruşa birinci sınıf ekmek çıkarma kararı almışlardı¹⁰³.

12 Ağustos 1924'te Ticaret Birliği'nde milletvekilleri, şehremaneti Umur-ı İktisadiye Müdür-i Umumisi Faik Bey, Ziya Molla ve tüccarların bazıları (eski Konya Valisi Hüsnü, Akosmanzade İzzet, Nazmi Duhani, Adil, Şerifzade Süreyya, Çerkezköylü Ahmet, Hasan Ali, Değirmenci Malik, Asımbeyzade Nuri) görüşmüşlerdi. Toplantıda ithal ve yerli unların rekabet şartları, şehremanetinin kantariye vergisini yabancı unlardan toplamaması ve İstanbul'a gelecek un miktarı¹⁰⁴ değerlendirilmişti. Anadolu buğdayının yeterli olacağı öngörüsüyle nakliyatın düzenlenmesi üzerinde durulmuştu¹⁰⁵.

1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1924, s. 3, 4.

99 *Vatan*, 1 Ağustos 1924, s. 2; *Vatan*, 3 Ağustos 1924, s. 2.

100 *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1924, s. 2; *Vatan*, 4 Ağustos 1924, s. 2; *Vatan*, 5 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1924, s. 2.

101 *Vatan*, 6 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1924 (No:89), s. 1-2; *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1924, s. 2.

102 *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1924, s. 3.

103 *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1924, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1924, s. 2.

104 Toplantıya başkanlık eden Hüsnü Bey 7.000 vagon geleceğinin tahmin edildiğini söylemişti. Ona göre İstanbul'un ihtiyacı günlük 27 vagon buğday idi. Trakya'dan 1923'te 160 vagon gelmişti. Dolayısıyla Anadolu'dan günlük en az 24 vagon gelmeliydi. Ancak diğer tüccarlar Anadolu'dan 8.000 vagondan çok daha fazlasının geleceğini ileri sürmüşlerdi.

105 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1924, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1924, s. 3.

Ağustos başlarına doğru Anadolu'ya nakliyat azaldığından stoklar artmış; 45.000-50.000 çuvala ulaşmıştı¹⁰⁶. Kısa vadede şehremanetinin önlemleriyle ekme krizi yatıştırılmıştı. Şehremanetince un alınarak 4.000 kadar francala ürettirilmiş; satışların bir kısmı Haydar Bey'in yaptırdığı barakaların geçici olarak açılmasıyla Fatih, Aksaray ve Sirkeci'de yapılmıştı. Şehremaneti kontrolünde Ortaköy'de bir fırında üretilen 450 kadar numune ekmeği dağıtılmıştı. Böylece halkın ekmeğin kalitesini ölçebileceği düşünülmüştü.

Ayrıca şehremanetince 26 Temmuz 1924'te fırıncılar ve değirmencilerle yapılan sözleşme çerçevesinde %80 randımanlı undan başkasının üretilmesinin yasak olduğu, bunun dışındaki unların %80'lik unla karıştırılmayacağı bildirilmişti. %80 randımanlı un dışında ellerinde başka un bulunduranlar bunların miktarını 19 Ağustos Salı günü akşamına kadar İktisat Müdüriyetine bildireceklerdi. %80 randımanlı 72 kilogramlık un çuvallarının ağızlarının dikişli ve kapalı olacağı, unların kontrol edileceği açıklanmıştı. Aksine uygulamalarda 19 Haziran 1335 tarihli İaşe Kararnamesi'nin 8. maddesine dayanılarak 5 liradan 15 liraya kadar nakit veya 24 saatten bir seneye kadar hapis ya da her iki cezai işlem birden uygulanabilecekti. İş yerleri de kapatılarak, mahkemeye sevk edileceklerdi¹⁰⁷. Fakat denetlemeler, değirmencilerle gerginlik doğuracaktı¹⁰⁸. Öte yandan Anadolu Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesiyle un nakliyatında indirim ve Eylül'de yürürlüğe girecek tarifeye¹⁰⁹ yönelik çalışmalar yapılmıştı¹¹⁰.

Bunalım sonrasında francala konusunda İktisat Müdürlüğü ile üreticilerin temasları sürmüş; fiyat ve kilogram üzerinden miktar dahil bazı mutabakatlara

106 *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1924, s. 5.

107 *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1924, s. 2.

108 Değirmencilere göre şehremaneti, İstanbul'un günlük ihtiyacını bildirdiğinde gereken miktarı değirmenler hazırlarlar ve ancak bunlar denetlenebilirdi. *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1924, s. 2.

109 Polatlı'dan %20, Eskişehir'den %27, Afyon'dan %30, Konya'dan %36, Ereğli'den %38, Yenice'den %40. Eski tarifeye göre hattın en son istasyonu olan Yenice'den Ankara'ya gelecek unun her tonu 2879 kuruş ücrete tabi idi. Bu tarifeye göre ise ücret 1726 kuruştur. Fark 11.5 lira kadardı. *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1924, s. 2.

110 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1924, s. 2. Ağustos sonlarında Anadolu Demiryollarının Haydarpaşa'ya gelen buğdayların mıntıkalara dağıtımına yönelik ihalesi gerçekleştirilmişti. *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1924.

ulaşılmış¹¹¹, değirmen denetimi sıklaştırılmıştı. Tüccarlarsa şehremanetinin francala ile birinci sınıf ekmeğin un ve üretim fiyatlarını netleştirmesini, değirmenlerin denetimini ve fakir halk için %85 randımanlı undan *fakir ekmeği* çıkartılmasını istemişlerdi¹¹².

Kendi kapasitesiyle/kadrolarıyla ekmeği ucuzlatma çalışmalarına yönelen şehremaneti¹¹³, 21 Ağustos'ta kilogramı 15 kuruşluk ekmekle halkı buluştururken narh artış taleplerinin geçersizliğini göstermeye çalışmıştı. Hazırlanan etiketler değirmenlere dağıtılmış ve etiketsiz çuvalların alınmaması karara bağlanmıştı. Eylül'de yürürlüğe girecek 12 kat vergi uygulamasının ekmeğe sorununun etkisi incelenmişti. İthal buğdayların gümrük vergileri 100 kilogramda 210 kuruş artacağından; Amerikan buğdayının fiyatı da 16-16.25'ten 17-17.25 kuruşa yükseleceğinden Şehremaneti un stoklarını belirleyerek vurgunculuğa karşı önlemlere yönelmişti. Bu arada Anadolu buğdayının yüksek oranda İstanbul'a nakledilmesinin olası değişiklikleri engelleyeceği düşünülüyordu¹¹⁴.

Yerli ve yabancı buğday fiyatlarının düşmesiyle Ağustos'un ikinci yarısında iyimser bir atmosfer oluşmuştu¹¹⁵. Ancak değirmencilerin şehremanetinin %80 yerine %76.5 randımanlı un ürettiği ve 1250 kuruşluk un çuvalının pahalı olduğu iddiaları bir ölçüde doğrulanınca kamuoyu yeni tartışmalara sürüklenmişti¹¹⁶. Fırıncıların talepleriyle fiyat artışını getirecekti.

111 *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1924, s. 2,3; *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1924, s. 2.

112 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1924, s. 4.

113 *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1924, s. 2.

114 *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1924, s. 4. *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1924, s. 4. Basına göre Anadolu'nun buğday mahsulatı 2.5-3.5 milyon çuvala yakındı. İstanbul'a 1.250.000 çuval buğdayın geleceği tahminiyle günlük 5.000 çuval hesabıyla aylık 150.000 çuval buğday ihtiyacı olacaktı. Bir senelik buğday ihtiyacı 1.800.000 çuval civarında bulunduğundan 550.000 çuval kadar ithal buğdaya gerekecekti. Hesaplanmayan kalemler düşünülerek gelecek dönemde ithal buğdaya gerek kalmayacağı değerlendiriliyordu. Fakat kış şartlarında demiryollarının nakliyatı düzenli yapıp yapamayacağı soru işaretiydi. *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1924, s. 2. 4.

115 Şehre birkaç ay önce 15-20 vagon ürün gelirken, Ağustos'un ikinci yarısında günlük 30-40 vagon gelmeye başlamıştı. Öte yandan Ağustos 1924 ortalarında 13.75-14 lira olan yabancı un fiyatı, ay sonuna doğru 13-13.50; yabancı unlardan yerli değirmenlerde kırılan unlar da 12.75'den 12.25-12'ye kadar düşmüştü. *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1924, s. 4.

116 *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1924, s. 4; *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1924, s. 2. Emin Bey, ikinci

Eylül ortalarında demiryollarında indirimli tarife ve buğday nakliyatı başlamış; Haydarpaşa-Anadolu hattına 50 vagon tahsis edilmişti¹¹⁷. Hükümet dayanıklı kabul edilen Kıbrıs buğdayının ithali için gümrük resminden istisnasına yönelik kararname çıkartırken (17 Eylül 1924)¹¹⁸ buğday ihracatını yasaklamayı da karar altına almıştı¹¹⁹. Ayın ikinci yarısında Unkapanı değirmenine 100 ton buğday alınarak %80 randımanlı un üretimine girilmişti. Denetimlerini sıkılaştıran şehremaneti¹²⁰, suiistimalin önlenmesi ve kaliteli ekmek üretimini öngören bir tasarıyla İaşe Kararnamesi'nin ceza maddelerinin şiddetlendirilmesine çalışmıştı¹²¹.

Ekim başlarında şehremanetinin ekmek fiyatını düşürmesi¹²², un tüccarlarıyla fırıncılara yönelik indirim talep ve baskıları kriz yaratacağı¹²³. Şehremini, Ticaret Odasının raporlarına¹²⁴ dayanarak indirim yapıldığını hatırlatmış; birlikte hareket eden tüccarların -zihniyeti gösterir şekilde- Romanya buğdayını kullanarak Anadolu ürünlerinin fiyatını kırmaya çalıştıklarını ileri sürmüştü¹²⁵. Şehremaneti, İaşe Kararnamesi'nin 9. maddesini satışı

---

denemede %79'un biraz üstünde dereceye ulaştıkları gerekçesiyle iddiaları reddetmişti.

117 *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1924, s. 2.

118 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 30.18.1.1/11.44.17, 17.09.1924.

119 *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1924, s. 2.

120 *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1924, s. 2.

121 *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1924, s. 2. Emin Bey yeni nizamname hakkında "Değirmenlerin ve fırınların teftişi hakkındaki talimatnamenin tadili icab etmiş ve Müfettiş-i Umumilikçe yapılan muaddel talimatname Encümen-i Emanetde dersdest tedkik ve tasdik bulunmuşdur" diyecekti. *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1924, s. 2.

122 *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1924, s. 2.

123 *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1924, s. 2.

124 Anadolu buğdayı 19, sert buğday 17.15, Romanya mahsulü 18 kuruştu. 40 kuruşluk fiyat düşüşüne bağlı 20 para indirim yapılmıştı.

125 *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1924, s. 2. Şehremaneti fiyatları tutmaya/düşürmeye un tacirleriyle değirmenciler yükseltirmeye çalışmaktaydılar. Uncular İstanbul'da stokların azaldığı, ithalatın yarı yarıya düştüğü, Anadolu'dan yeterli buğday gelmediği iddialarıyla un fiyatlarının artışı istemektedirler. Unun çuvalını 13.60 liraya satarak zarar ettiklerini açıklamışlardı. Ticaret Odası'ndan fiyat sorularak un çuvalının 14.50 liraya satılabileceği öğrenilmişti. Şehremaneti, 13.60 liraya satılabileceğini savunmuştu. Şehremanetine göre buğdayın kıyyesi 19,10 kuruş hesabıyla 1925 kuruş eden 100 kıyye buğdayın kırma ücreti 100 kuruş, iki boş çuval bedeli 55 kuruş, toplamı 2065 kuruştu. %80 randıman hesabıyla 100 kıyye buğdaydan çıkan 20 kıyye kepeğin, kıyyesi 6 kuruştan bedeli olan 130 kuruş bu toplamdan çıkarıldığında geriye 1935 kuruş kalmaktaydı. 50 kilogramlık un çuvalı darasıyla beraber 72 kilogram kabul edilen bir

durduran değirmenlere uygulamış; bunların stoklarını 11 Ekim'den itibaren çuval başına 1360 liradan alarak fırınların üç günlük ihtiyaçlarına karşılık dağıtmıştı. Değirmenler ise yasal çerçevede protestoyla zabıt tutturmuşlar; ekmeksiz kalınacağı tehdidinde/iddiasında bulunmuşlardı¹²⁶. Ekmek fiyatı konusunda hesaplamalarıyla bakış açılarını gazetelerde özel ilanlarla yayınlatarak şehremanetine cevap vermişlerdi¹²⁷.

Gerilimin yükseldiği 1924 Ekim'inde Ticaret Odası Başkanı, Umur-u İktisadiye Müdürü Faik Bey ve un tüccarlarıyla değirmencilerin temsilcilerinden oluşan komisyon şehremanetinin 1360 kuruşuyla tüccarın 1490 kuruş isteğini uzlaştırmaya çalışmıştı. Ortak bir komisyonun ekmek üretimindeki etkili kalemleri düzenli izlemesi ve bunların un fiyatına eklenmesinde anlaşıldı. Basının yorumu ekmek fiyatlarındaki artışın süreceğiydi ki zaman bu öngörüü doğrulayacaktı¹²⁸.

15 Ekim 1924'te Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de buğdaylardan alınan kantariye resmi %5 paradan, %1 paraya indirilmişti¹²⁹. Hükümete başvurularak %12'lik gümrük vergisinin %5'e çekilmesi rica edilmişti¹³⁰. Sonbahar ortalarında Anadolu istasyonlarında İstanbul'a nakledilecek buğdaylar toplanmış; Şehremanetinin buğday ihracatının yasaklanması talebi Ziraat Vekaletince uygun bulunmuştu¹³¹.

Şehremanetiyle Ekmekçiler Cemiyeti, Ekim'in ikinci yarısında 9 kuruşluk ekmek çıkarmak amacıyla temaslarda bulunmuşlardı¹³². Çözümlerden biri, fakirlere yönelik ince kepekten 8-9 kuruşluk ekmek numunesi üretilmesiydi¹³³. Uygulamada şehremanetinin öncü olması, talep görürse bu ekmeklerin Eyüp ve Kasımpaşa'da satılması planlanmıştı. Şehremaneti bu ekmeklerin

---

çuval unun kilosu 13 lira 54.5 kuruşa çıkıyordu. *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1924, s. 2.

126 *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1924, s. 2; *Tanin*, 13 Ekim 1924, s. 2.

127 *İkdam*, 13 Ekim 1924, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1924, s. 3.

128 *Tevhid-i Efkâr*, 14 Ekim 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1924, s. 2, 6.

129 *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1924, s. 2,4. O günlerde ziraat işlerinin düzenlenmesi ve buğday ithalatına ihtiyaç kalmaması için tedbir alınmasına yönelik vilayet ve kazalara Ziraat Vekili Şükrü Kaya Bey tamim göndermişti.

130 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1924, s. 7.

131 Sadece Konya'da 2650 vagonluk buğday hazırlanmıştı. *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1924, s. 2.

132 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1924, s. 4.

133 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1924, s. 7.

suiistimale uğramadan imalini sağlamak amacıyla fırın arayışına girmişti¹³⁴. Fırın arayışında Ekmekçiler Cemiyeti de yer almış hatta cemiyet başkanı 9 kuruşluk ekmeğe harcı önerisi geliştirmişti¹³⁵. O günlerde şehremaneti Fatih'teki Kasım Efendi'nin fırını 9 kuruşluk ekmeğe üretimine uygun bulacaktı. Kira işlemleri biter bitmez hemen ekmeğe üretimine geçilmesi öngörülmüştü¹³⁶. Fırın temizlettirilerek 9 kuruşluk numune ekmeğe imaline başlanmıştı¹³⁷.

Ancak ikinci sınıf undan üretilecek 9 kuruşluk ekmeğe ilgi/talep olmayacağı endişesiyle vazgeçilmiş; yeni ekmeğe harcı hazırlanmıştı. %80 randımanlı undan %15'i ikinci sınıf un ve %15'i mısır unundan üretilecek ekmeğin fiyatı 13 kuruş olarak belirlenmişti¹³⁸. 24 Ekim tarihli ilk gün satışlarında rağbet görmüş; 408 kilo satış yapılmıştı¹³⁹. Halkın 13 ve 13.5 kuruşluk ekmeğe ilgisi sonraki günlerde de sürecekti¹⁴⁰. Bundan dolayı şehremaneti bu ekmeğe için %70'i %80 randımanlı undan, %10'u ikinci sınıf undan %20'si ise mısır unundan imal edilmek üzere 13 kuruşluk fiyatı kesinleştirmiş; üretim miktarını da artırmıştı¹⁴¹. O günlerde bu ekmeğin diğer semtlerde de yaygın düzeyde satılması talepleri, şehremanetini kesin uygulamaya itecekti¹⁴².

Fiyatlarda 10 para düşüşün yaşandığı 1924 Ekim sonunda *fukara ekmeği* de 20 para artırılmış ve harcı değiştirilmişti. 13 kuruş 20 paralık ekmeğe, %70, %80 randımanlı undan; %30 mısır unundan üretilecekti. O dönemde bu ekmeğe yavaş yavaş farklı semtlere de yayılacaktı¹⁴³. Emin Bey ise ikinci sınıf ekmeği sadece Nişantaşı fırınında üretmeyi düşündüğünden işletmeci

134 *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1924, s. 2.

135 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1924 s. 4.

136 *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1924, s. 6.

137 *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1924, s. 2.

138 *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1924, s. 2.

139 25 Ekim'de ekmeğin %70 randımanlı olduğu %10'unun ikinci sınıf undan %20'sinin mısır unundan yapıldığı kaydedilmişti. *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1924, s. 7. Sonraki gün de satış yapılmıştı. Fakat bir fırında %70'i %80 randımanlı un, %10'u ikinci sınıf un, %20'si mısır unundan üretilmiş 13 kuruşa satılmıştı. Bir başka fırında 13.5 kuruşa %80'i %80 randımanlı undan, %20'si ikinci sınıf undan yapılan ekmeğe satılmıştı. Bu denemelerden sonra kesin karar verilecekti. 1400 kilo ekmeğin ayırimsız hepsi satılmıştı. *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1924, s. 6.

140 *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1924, s. 6; *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1924, s. 2.

141 *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1924, s. 2.

142 *İkdam*, 2 Kasım 1924, s. 3; *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1924, s. 6.

143 *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1924, s. 1.

arayışındaydı¹⁴⁴. Kasım sonlarında 14 kuruşa satılmaya başlanan ikinci sınıf ekmeğin Nişantaşı'nda 10 kuruşa imali için çalışmalar yapılmıştı¹⁴⁵. Önlemlere rağmen 1924 sonlarında ekmek fiyatlarında artış sürecekti.

1924 sonu-1925 başında kamuoyundaki tartışmaların merkezinde *Meslek* durmuştu. Çünkü; un ve buğday gümrüklerine ayrı yaklaşarak buğday gümrüklerindeki artışı köylü aleyhine değerlendirirken İstanbul değirmenlerini korumak amacıyla konulan *Himaye Gümrüğü*'nün düşürülmesi ya da kaldırılmasının ekmeği 2 kuruş ucuzlatacağını savunmuştu¹⁴⁶. Hatta 2-4 kuruşluk bir indirim sağlanabileceğini, bunu şehremanetinin gerçekleştirebileceğini seslendirmişti¹⁴⁷. Ayrıca gayrimüslim/Rum sermayedarların fukara ekmeği üzerindeki etkisinin incelenmesi gerektiği konusunda şehremanetini uyarılmıştı¹⁴⁸. Basında ekmeği ucuzlatmak için buğday ithaline karşı konulan vergilerin kaldırılması önerilirken, *Cumhuriyet*, *Meslek*'i destekleyerek iç piyasayı düşürmenin tehlikeli olacağına işaret etmişti. Hükümet ve Meclis'in sorunla ilgilenmesi uyarısında bulunmuştu¹⁴⁹. *Akşam*, stok uygulamasının Fransa örneğinden hareketle yapıldığını işlerken; *Meslek*, İstanbul'daki değirmencilerin stoklamayla yüksek kar sağladığını değerlendirerek Amerikan unlarının ithalatını çözüm olarak görmüştü¹⁵⁰.

İstanbul'da ekmek fiyatlarının artışı, Ocak 1925'te şehremanetinin bütçe

144 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1924, s. 2.

145 *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1924, s. 2.

146 *Meslek*, 30 Kanun-ı Evvel 1340, s. 1-2; *Meslek*, 6 Kanun-ı Sani 1341, s. 11.

147 *Meslek*, 13 Kanun-ı Sani 1341, s. 4.

148 *Meslek*, 6 Kanun-ı Sani 1341, s. 11.

149 *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1925, s. 4.

150 *Meslek*, çuvalı 5 dolara getirilebilecek üçüncü sınıf Amerikan unuyla İstanbul'da ekmeğin 11.5 kuruşa satılabileceğini, mısır unlu fukara ekmeğinin 14 kuruşa satıldığını hatırlatarak Amerikan unları sayesinde mısır unu içermeyen fukara ekmeğinin 10 kuruşa düşürülebileceğini savunmuştu. *Cumhuriyet* yaklaşımıyla İstanbul'da un stoku düşüncesi, kıtlıktan değil fiyatların artış kaygısından. Stoku belediye ya da hükümet yapmalıydı. Ancak stoklama risk taşıyordu ve ikilem ortaya çıkarıyordu. Zarar göze alındığında stoklamaya gidilmeden fiyatlar düşük tutulabilirdi. Fiyatların artacağını düşünen tüccarlar alım yapmaktaydılar. Dolayısıyla buğday ya da un gümrüklerinin düşürülmesi gerekiyordu. Gazete sadece buğday fiyatlarının düşürülmesine sıcak yaklaşmadığından un fiyatlarının düşürülmesine yoğunlaşmıştı. İkinci sınıf Amerikan unun 12 kuruşluk gümrük vergisinin 4.5 kuruşa çekilmesi ekmeklere 2-2.5 kuruş indirim olarak yansiyacaktı. Üçüncü sınıf Amerikan unda 3.5 kuruş düşüş sağlanıyordu. Belediyenin fırıncılardan aldığı bazı vergilerin düzenlenmesi gibi yöntemlere de başvurulabilirdi. *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1925, s. 4.

görüşmeleri sırasında Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ye yansımış; sorunlar İktisat Müdüriyeti ile ilişkilendirilmişti. Müdür Faik Bey, sorunların müdüriyetin acizliğinden kaynaklanmadığını savunmuştu. Çözüm olarak stok oluşturulması/stoklar kurulması görülmeye başlanmıştı¹⁵¹.

25 Ocak 1925 tarihli Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin bütçe görüşmelerinde 60.000 liralık ödeneğin yarısının fakir halk için sakatat ve ekmeğe tahsisi kabul edilmişti¹⁵². İktisat Müdüriyetinden bir proje istenmişti ki projede ekmek sorununa yönelik önlemler, özel bir kadro yetiştirilmesi ve modern donanımı bulunan fırınların kurulması işlenmişti. Proje, Mayıs 1925 çalışma devresinde Cemiyet-i Umumiye-i Belediyeye sunulacaktı¹⁵³. 9 Haziran 1925 toplantısında ekmek fiyatının artışı değerlendirilmişti. Şehremini Emin Bey ise 25 kuruşa kadar çıkabilecek ekmek fiyatlarına karşı başarılı müdahalelerde bulduklarını açıklamıştı¹⁵⁴.

Krize Hükümet Müdahalesi

Hayat pahalılığına çözüm üretmesi amacıyla Ankara'da Maliye, Ziraat Ticaret Vekillerinden/Bakanlarından kurulan komisyonun/Ticaret Encümeninin¹⁵⁵ 25 Aralık 1924'teki toplantısında gündeme İstanbul'un ekmek (fiyatları) sorunu gelmişti¹⁵⁶. 1925 Ocak başında Ticaret Encümeni, Ticaret, Maliye ve Ziraat Vekillerinin hazır buldukları bir toplantıda, Türkiye'de ekmek fiyatlarının artışı olabildiğince engellemek amacıyla Hükümetin belirleyeceği ölçüde buğday ve mısır stokunun erkenden sağlanmasını kararlaştırmıştı¹⁵⁷. Şehremini Emin Bey de o günlerde ekmek krizine karşı başvuru olan önlemlerin yanında un stokları oluşturulmasının planlandığını açıklamış¹⁵⁸; Hükümetin yardımıyla un ve buğday sağlanması çabalarından bahsetmişti¹⁵⁹. Basında da Hükümetin TBMM'den 500.000 lira tahsisat isteyeceği haberleştirilmişti¹⁶⁰.

151 *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1925, s. 2.

152 *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1925, s. 2.

153 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1925, s. 4.

154 *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1925, s. 2.

155 Yunus Nadi, "Hayat Nasıl Ucuzlar", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1924, s. 1.

156 *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1924, s. 1.

157 *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1925, s. 3.

158 *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1925, s. 2.

159 *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1925, s. 2.

160 *Akşam*, 7 Ocak 1925, s. 1.

Nitekim 1925 ilk günlerinde Heyet-i Vekilede gerektiği kadar un stoku bulundurulması esas itibarıyla kabul edilmişti¹⁶¹. Başvekalet tarafından gönderilen tasarı, Ticaret ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine gönderilmiş¹⁶²; 17 Ocak'ta ruznameye alınmıştı¹⁶³. Ticaret Encümeni'nde görüşülerek geçen tasarı, Muvazene-i Maliye Encümeni'nde reddedilmişti¹⁶⁴. Bu tasarı, Ali Cenani Bey'in acilen görüşülmesi hakkındaki önergesi kabul edilerek Meclis'te 21 Ocak'ta ele alınmıştı. Maddeler tek tek oylanmakla birlikte yeterli sayı olmadığından genel oylama gerçekleştirilmeden oturum kapanmıştı¹⁶⁵. Tasarı ancak 22 Ocak'ta yapılan oylamayla Meclis'ten geçmişti¹⁶⁶. O günlerde Hakkı Tarık Bey, ekmek fiyatını biraz indirebilecek kanun teklifini TBMM'ye sunmuş; Layiha Encümenine aktarılmıştı¹⁶⁷. Görüşmeye değer bulunarak

161 Bunun için Meclis'ten 500.000 lira tahsisat talep edilecekti. Böylece fiyatların sabitleştirilmesi düşünülüyordu. *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1925, s. 3.

162 *TBMMZC*, Devre: 2, C 12 İ.34, 8.1.1341, s. 53,55; *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1925, s. 3.

163 *TBMMZC*, Devre: 2, C 12 İ.36, 17.1.1341, s. 124, 127.

164 *TBMMZC*, Devre: 2, C 12 İ.38, 21.1.1341, s. 188-189, 230-233; *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1925, s. 3. Yunus Nadi, Fransa örneğiyle hazırlanan tasarıya 500.000 liralık tahsisat talebinin eklendiğini; o günlerde Meclis'te görüşüleceğini yazmıştı. Yunus Nadi'ye göre "İhtiyaç çok, para miktarı ise pek azdır", dolayısıyla parayı etkin kullanabilme konusunda "İstanbul bugün için Türkiye'nin en mühim ticaret merkezidir. Burada Şehremaneti ve Ticaret Odası vardır. Bu parayı bu iki heyet arasında teşkil edilecek ticari bir encümene tevdi etmek ve beş yüz bin liraya beş on milyon liralık rol oynatmak" teklifini getirmişti. Yunus Nadi, "Zahire Buhranı", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1925, s. 1.

165 *TBMMZC*, Devre: 2, C 12 İ.38, 21.1.1341, s. 188-189, 230-244; *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1925, s. 3 Akçura Yusuf Bey, genelde hububat eksikliğinin fiyatların yükselmesine yol açtığını, Rusya, Macaristan ve Romanya gibi devletlerin ihracatı engelledikleri ya da engellemek için gümrük vergilerini artırdığını, gelişmelerden İngiltere ile Fransa'nın etkilendiğini açıklamıştı. Özellikle Fransa'nın önlemlerini detaylandırmıştı. Hükümete stok yapmak için 500.000 liralık tahsisat düşünüldüğünü; bunun döner (mütedavil) sermaye niteliğinde olacağını söylemişti. *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1925, s. 1.

166 *TBMMZC*, Devre: 2, C 12 İ.39, 22.1.1341, s. 250, 254, 256-257, 279-280; *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1925, s. 3.

167 Teklif, değirmencileri korumak amacıyla ithal buğdayla una uygulanan gümrük resmi arasındaki farkı makul ve zorunlu seviyeye indirmek ilkesinden hareket ediyordu. 1. Türkiye'ye isal edilecek unun beher yüz kilosunun gümrük resm-i aslisi ham maddesinin tabi olduğu resm-i asli [bu resm-i asliler tatbikatda 12 misline iblağ edilir; hakkında kanun odur] on beş kuruluş zam suretiyle tayin ve tesbit olunur. Bir unun ham maddesinden hangisi yüksek resme tabi ise alınacak resmin tayininde esas vardır. 2. Belediyelerce lüzumunda Türkiye haricinden celb ve mübayaa etdirilecek unların fiyatı kezalık Türkiye haricinden giren muadell evsafdaki

22 Ocak'ta Kavanin, Maliye ve Ticaret Encümenlerine havale edilecekti¹⁶⁸. İthal unların gümrük vergisini düşürme amaçlı bu teklifi, o an için gerek kalmadığından 1925 Kasım'ında geri çekecekti¹⁶⁹.

Stokla ilgili kanunun kabul edilmesinden sonra Ticaret Vekili Ali Cenani Bey ekmek pahalılığının önüne geçileceği mesajını vermişti. Demecinde stok merkezi olarak İstanbul'un belirlendiğini söylediği gibi "Un almayacağız. Buğday alarak İstanbul'da öğüteceğiz. Bir de gümrük resmi vereceğiz. Herhalde İstanbul'da ekmek fiyatını şimdikinden fazlaya çıkarmamağa çalışacağız. ...zaten İstanbul'un iki aylık stoku vardır..." açıklamasına yer vermişti¹⁷⁰. Kanunun çıkmasından sonra İstanbul'da un stoku oluşturulması işini, İstanbul Ticaret Müdürü ile Zahir Borsası Komiseri Akif Bey yürütecekti¹⁷¹.

O sıralarda Ticaret Encümeni un ve benzerlerinin ihracını yasaklayan kanun tasarısını aynen kabul etmişti. Zaten Hükümet düzeyinde de pahalılığın önüne geçmek için benzer bir uygulamanın yürürlüğe sokulması bekleniyordu¹⁷². Un, kepek ve benzeri ürünlerin ihraç edilmemesiyle ilgili tasarı, 5 Şubat'ta Meclis'e geldiğinde Ticaret Vekili Cenani Bey hemen görüşülmesini istemiş ve bu talep kabul edilmişti. Ergani Mebusu İhsan Hamit Bey güney sınırlarında zahirenin İstanbul'a gönderilemediğinden Suriye'ye ihraç edildiğini hatırlatarak bahsedilen tasarı kanunlaşırsa bunların

---

hububatın borsada mazbut yahud Ticaret Odası'nca mukayyed fiyatından aşağı olduğu tahakkuk ettiği halde Maliye, Ticaret ve Ziraat Vekilleri bilitifak birinci madde mucibince alınacak munzamm resm-i asliye beş kuruşa kadar indirebilir. 3. Bu kanunun neşri tarihi 31 Ağustos 1341 tarihi arasında cins ve nevii tayin ve ilan edilerek İstanbul limanına girecek 72 şer kiloluk azami bir milyon çuval mikdarında unda birinci madde hükmünce alınacak munzamm resm-i asli beş kuruşdur. 4. İstanbul limanına üçüncü maddeden bilistifade idhal edilen unların Ticaret ve Ziraat Vekaletleri arasında takarrür etdirilerek alım satımı takyid ve dahilde muayyen mıntikalara sevki men edilebilir. 5. Bu kanun neşri tarihinden meridir. 6. Bu kanunun ahkâmını icraya Maliye, Ticaret ve Ziraat Vekilleri memurdur. *TBMMZC*, Devre:2, C 12, İ.36, 17.1.1341, s. 124, 127; *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1925, s. 1. Bu tasarı Kavanin-i Maliye Encümeni tarafından görüşülmüş ve Ticaret ve Muvazene-i Maliye Encümenlerinin yaklaşımlarının öğrenilmesine karar vermişti. *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1925, s. 7.

168 *TBMMZC*, Devre: 2, C 12, İ.39, 22.1.1341, s. 251-253. TBMM'deki 1925 Ocak gelişmelerini *Meslek* sayfalarına taşımıştı. *Meslek*, 27 Kanun-ı Sani 1341, s. 7.

169 *TBMMZC*, Devre: 2, C 19, İ.15, 26.11.1341, s. 234, 242; *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1925, s. 2.

170 *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1925, s. 2.

171 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1925, s. 1, 3.

172 *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1925, s. 3.

çürüyeceği eleştirisini getirmişti. Ticaret Vekili kanunun gerektiğinde kullanılacağını açıklayınca Feridun Fikri Bey, kanunun da gerektiği zaman meclise getirilmesini seslendirerek geri alınmasını istemiş; Ticaret Vekili de tasarımı geri çekmişti¹⁷³.

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, İstanbul'a geldiğinde 60 paralık zammı incelemişti¹⁷⁴. 8 Şubat'ta Şehremaneti İktisat Müdürü Faik ve fahri iktisat müşavirleriyle; 10 Şubat'ta Ticaret Müdüriyetinde Emin Bey'le Ticaret Müdür-i Umumisi Muhsin ve Zahire Borsa Komiserlerinin katılımıyla; 17 Şubat'ta ise Zahire Borsası Komiseri Akif ile Hüsnü Bey'in (tüccar) eklendiği toplantılar dizisi gerçekleştirmişti.

Nihayet varılan kararlara göre miktarı ve türü İktisat Müdüriyetince belirlenecek buğday, Amerika ve Avustralya piyasalarından yavaş yavaş alınacaktı. Müdüriyetçe ekmek randımanı belirlenecek ve buğday Unkapanı değirmeninde öğütülecekti. Öncelikle 5000 tonluk alım gerçekleştirilecekti. Sonraki alımlar müdüriyetin bildirmesi ve komisyon kararıyla olacaktı. İşlemler için -İş Bankası'nın yurtdışı şubesi bulunmadığından- Osmanlı Bankası ile anlaşılmıştı. Şehremaneti, Hükümetçe sağlanan buğdayları una dönüştürecek ve düzgün işleyen piyasa oluşturmak amacıyla maliyetine satılmak üzere *yardım ekmeği* çıkaracaktı. Şehremanetinde ilk iş olarak Emin Bey başkanlığında İktisat Müşavere Heyeti, İktisat Müdürü ve İktisat Mütessasisi Grosman'dan komisyon kurulmuş; değirmen ve fırın arayışına yönelmişti. Bu arada bazı gazeteler dışardan un alımıyla belediyelerin fakirlere ekmek üretmesini yetersiz çözüm; ödeneğin kullanımı açısından verimsiz girişim olarak yorumlamıştı¹⁷⁵.

173 *TBMMZC*, Devre: 2, C 13/1, İ.48, 5.2.1341, s. 145,147-151; *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1925, s. 2. Gerektiğinde un, kepek ve benzeri mahsulün ihracının yasaklanmasını öngören hükümetin tasarısı 16 Mart'ta Ticaret Encümenine gönderilecekti. Tasarıyla Ticaret ve Muvazene-i Maliye Encümenlerinin mazbataları 22 Mart günü ruznameye alınacaktı. *TBMMZC*, Devre:2, C 15, İ.79, 16.3.1341, s. 501, 503; *TBMMZC*, Devre: 2, C 16, İ.84, 22.3.1341, s. 93, 95; *Cumhuriyet*, 17 Mart 1925, s. 3.

174 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1925, s. 2.

175 *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1925, s. 1; *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1925, s. 1; *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1925, s. 1,2; *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1925, s. 2. Faiz, gelirin yatırılacağı hesaba kadar detaylar belirlenmişti. Sonuçta 350.000 lira İstanbul, 150.000 lira Karadeniz'e ayrılmıştı. Ticaret Müdürü 350.000 liranın az olmadığını, bunu işleterek 4.000.000'ya ulaştıracaklarını, İstanbul'un ekmek ihtiyacının 200.000 lirayı geçmediğini açıklamıştı.

Muhsin¹⁷⁶, Faik ve Akif Beyler heyet olarak alım, nakliye ve una dönüştürme işlemlerine başlamışlar¹⁷⁷; ilk 5.000 tonluk nakliyat şubat sonunda gerçekleşmiş ve 2.000 tonu İktisat Müdüriyetinin yardım ekmeği çıkartması için İstanbul'a ayrılmıştı¹⁷⁸. Piyasalardaki düşüş, fiyatların ucuzlaması beklentisinin yanında ekmek projesini tartışmaya açmıştı. Bu arada şehremaneti, 2000 ton buğdayı kullanamamış; 20 günlük faizle karşılaşmıştı. Sadece bir kısmı un yapılarak fırıncılara satılabiliyordu¹⁷⁹. Üstelik un alımında İstanbul Ticaret Müdüriyetinde suistimal yapıldığı iddiaları Nisan başlarında manşetlere çıkmıştı¹⁸⁰.

Hükümetçe Mart'ın ikinci yarısında kararlaştırıldığı anlaşılan Ekmek Kanunu tasarısı, 1 Nisan 1925'te TBMM'de encümenlere gönderilmişti¹⁸¹. Nisan başlarında fiyatlardaki geri çekilme sürmüştü; un fiyatları 40 kuruş düştüğünden 19 kuruşa satılan %80 randımanlı ekmek fiyatının 20 para daha ucuzlaması kararlaştırılmıştı¹⁸². 10 Nisan'da yapılan indirimden sonra Şehremaneti Muavini ekmeğin daha da ucuzlayacağı beklentisini dile getirecekti¹⁸³. Fakat Nisan ortalarında fiyatlar yükselişe geçmişti. İktisat Müdürü Faik Nedim Bey buğday fiyatlarının arttığını ancak un fiyatlarının değişmediğini, un stoku bulunduğundan ekmek fiyatlarının artmayacağını açıklamıştı¹⁸⁴. O günlerde İstanbul'da bulunan Ticaret Müsteşarı Vahit Bey de fiyatların artışını beklemediğini ve TBMM'den tahsis edilen 400.000 liralık buğday stokunun tamamen harcadığını seslendirmişti¹⁸⁵.

1925 Mayıs başlarında İstanbul'un dört aylık ihtiyacını karşılayacak stok düzeyine ulaşılmıştı. Bu da fiyatlarda düşüş beklentisini tetiklemiş¹⁸⁶;

176 Ticaret Müdürü Muhsin Bey, *Tevhid-i Efkâr* muhabiriyle konu hakkında röportaj gerçekleştirmişti. *Tevhid-i Efkâr*, 20 Şubat 1925, s. 4.

177 *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1925, s. 2.

178 *Cumhuriyet*, 1 Mart 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Mart 1925, s. 2.

179 *Cumhuriyet*, 26 Mart 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Mart 1925, s. 3; Yunus Nadi, "Beynelmîl Bir Tahakküm", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1925, s. 1; *Cumhuriyet*, 31 Mart 1925, s. 3, 4.

180 *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1925, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1925, s. 1-2.

181 BCA., 30.18.1.1/13.18.20, 25.03.1925; *TBMMZC*, Devre: 2, C 17, İ.91, 1.4.1341, s. 1, 3; *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1925, s. 4.

182 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1925, s. 3.

183 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1925, s. 2.

184 *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1925, s. 4.

185 *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1925, s. 2.

186 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1925, s. 4.

Şehremanetinin ekmek narhının artmaması için elindeki unu fırıncılara satma kararı, ekmeği 18 kuruşluk fiyata çekmişti¹⁸⁷. Fakat Mayıs ortalarında piyasadaki fiyat hareketliliği, şehremanetinin elinde yeterli/hazır un bulunmaması yeniden fiyat artışını getirmişti¹⁸⁸. O günlerde Vilayet, *İstanbul'da Ekmek Buhranı* yazısı nedeniyle Rumca *Tofus* gazetesine soruşturma açacaktı¹⁸⁹.

Anadolu'daki buğday bolluğu, Ticaret Müdüriyeti ile Ticaret ve Zahire Borsası'nın girişimleri, şehremanetinin analize gönderdiği Adana ve Mersin unlarının diğer unlara eşdeğer olduğuna dair sonuç, İstanbul'da yerli buğdayın tüketilmesi düşüncesini yoğunlaştırmıştı¹⁹⁰. Bunların etkisiyle şehremaneti 1 Ağustos'tan itibaren üç çeşit ekmek deneyecekti. Birinci sınıf ekmeğin ¾'ü Amerika unu, kalanı Mersin unundan yapılacaktı. İkinci sınıf olan yarı yarıya, üçüncü ise sadece Mersin unundan üretilenekti¹⁹¹. Fakat şehremaneti Ekmek Talimatnamesi'ni değiştirmek zorunda kalmıştı. Çünkü İstanbul'da ekmek fiyatının düşmesinin gündeme geldiği süreçte özellikle Ticaret ve Zahire Borsasının etkisiyle İstanbul'da unlara %50 oranında Anadolu buğdayının karıştırılarak tüketilmesi düşüncesi ön plana çıkmış; Ticaret Vekaleti, bu yaklaşımı onaylayarak karar niteliğinde kesinlik kazandırmıştı¹⁹².

Ayrıca; Ticaret Vekaleti, 1925'te buğday stokunun şehremanetince yapılması hakkında bildirimde bulunmuştu¹⁹³. Fakat şehremanetinin Anadolu buğdaylarında yeşil renk ve esmerlik veren maddeler bulunduğu gerekçesiyle kendi seçtiği ekmek harcını kullanması, kamuoyunda vekaletle anlaşmazlık/gerginlik yaşandığı, hükümetin ekonomik politikasına muhalefet edildiği ve Amerikan buğdayının korunduğu izlenimini uyandırmıştı¹⁹⁴. İstanbul Ticaret Mıntıkası Müdürü Muhsin Bey de Vekaletin yoğun Anadolu buğdayının kullanımını istediğini ve bunların gereken şartları taşıdığını seslendirmişti¹⁹⁵. Emin Bey'in Anadolu'dan yeterli buğday gelmediği,

187 *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1925, s. 3.

188 *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1925, s. 3.

189 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1925, s. 2.

190 *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1925, s. 3.

191 *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1925, s. 2.

192 *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1925, s. 3.

193 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1925, s. 4.

194 *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1925, s. 1.

195 *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1925, s. 1-2.

günlük 27 vagon buğday ihtiyacı karşısında 1924'te Anadolu Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesinin gereken vagonları veremeyeceğini söylediğini dile getirmesi gerilimi yükseltmişti. Şehremini, 1925 için başvuru yapmadığı eleştirileriyle yüzleşirken Behiç Bey, 1924'te Haydarpaşa'da boşaltılması şartıyla günlük 30, yeni lokomotifler geldiğinde 50 vagon verebileceği açıklamasını belgeleriyle kanıtlayacaktı. Emin Bey'in 1924'te İstanbul'un 9.000 vagon ihtiyacı karşısında 700 tane geldiği iddiasını Behiç Bey 1891 vagon gönderildiği cevabıyla karşılamıştı¹⁹⁶.

Ticaret Odası Reisi Hüseyin Bey, buğday üretiminin Anadolu'yu besledikten sonra yedi-sekiz ay İstanbul'un ihtiyacını karşılayabileceğini; ekmek karışımına %50 yabancı buğday katılması zorunluluğu olmadığını, İstanbul'un ekmeğinin tümüyle yerli undan yapılabileceğini savunmuştu. Sunduğu verilerle 1-12 Eylül arasında İstanbul'a günde ortalama 25 vagon buğday geleceğini açıklamıştı. Bu da İstanbul'un ihtiyacını karşıladığı gibi nakliye sorunu olmadığını gösteriyordu.

Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'in günde 50 vagonun fazla nakliyat gerçekleştirebileceğinden bahsetmesi ve 1925'te başvurmadığını doğrulayan Şehremininin Ticaret Vekaletinin kararına ve sağlayacağı buğdaya uygun harç düzenleyeceğini açıklaması gerginliği yumuşatmaya yönelikti¹⁹⁷. Emin Bey ortalığı yatıştırmaya çaba gösterirken bir yandan da yaşananlardan dolayı *Cumhuriyet*'i suçlamıştı. Gazete ise maksadını *memleket buğdaylarını Amerika ve ecnebi buğdaylarına karşı himaye etmek* şeklinde tanımlamıştı¹⁹⁸. Ticaret Vekaleti ve Dahiliye Vekaleti arasında da değerlendirildiği anlaşılan yerli buğdayın kullanımı meselesi¹⁹⁹, Ticaret Vekaletinin yaklaşımının 20 Eylül 1925 tarihli kararnameye dönüştürülmesiyle çözülmüştü²⁰⁰. Zaten Ali Cenani Bey, Eylül sonlarında kararın şehremanetine bildirildiğini söyleyecekti. Emin Bey ise -*Cumhuriyet*'e göre inatçılığın- tebliğin henüz gelmediğini açıklayacaktı²⁰¹. Eylül sonlarında *Cumhuriyet* ve Emin Bey, karşılıklı mahkemelik olmuşlardı²⁰².

196 *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1925, s. 1-2.

197 *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1925, s. 1-2.

198 *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1925, s. 1, 2.

199 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1925, s. 2.

200 BCA., 30.18.1.1/15.60.11, 20.09.1925

201 *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1925, s. 1.

202 *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1925, s. 1, 2.

1 Ekim 1925'te İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey, Heyet-i Vekilenin %50 yerli buğday kullanılmasına dair kararını Dahiliye Vekaletinin Vilayete bildirdiğini açıklamıştı²⁰³. Şehremaneti 10 Ekim'den itibaren %80 randımanlı un imalinde asgari %50 yerli buğdayın kullanılma zorunluluğunu yürürlüğe sokacaktı²⁰⁴ ki doğal olarak ithal buğday kullanımı azalacaktı²⁰⁵.

Aynı dönemde narh uygulama yönteminin yanlışlığı gündeme gelmişti. Narh komisyonu un piyasasına odaklanırken Ticaret Müdüriyeti buğdayın esas alınması görüşündeydi. Bundan sonra buğdayın kıyyesi hesaplanarak un haline gelinceye kadar yapılan masraf eklenecek ekmek narhı belirlenecekti ki böylece 1 kuruşluk ucuzluk sağlanmaktaydı²⁰⁶. Ancak Ticaret Müdürü Muhsin, Emanet, İktisat ve Sıhhiye Müdürleri, kimyagerlerden oluşan komisyonla değirmencilerin toplantısında sorun yaşanmıştı²⁰⁷. Değirmenciler, şehremanetinin Ekmek ve Un Talimatnamesi'ndeki özelliklere ulaşabilmenin 100 kg buğdaydan 75 kg un almakla gerçekleşebileceğini; piyasadaki ekmeklerin %75 randımanlı olduğunu belirtmişlerdi. Buğday üzerinden ekmek narhı belirlenecekse randımanı %75'e çekerek hesaplanması gerektiğini savunmuşlardı. Konu hakkındaki tartışma, değirmencilerin katılımıyla Ticaret ve Zahir Borsası'nda ardından Ticaret Müdürünün başkanlığındaki komisyonun 14 ve 17 Ekim toplantılarında sürmüştü; bu arada Ticaret Odası'ndan görüş istenmişti. Ticaret Odası'ndan görüş beklenirken tartışmalar komisyonunda 17 Ekim'de de devam etmişti²⁰⁸. Ticaret Odası, un ve buğday fiyatları borsada serbest rekabetle belirlendiğinden şehremanetinin İktisat Komisyonu'nun ekmeğe un veya buğday fiyatları üzerinden narh yaklaşımını reddetmişti. Uluslararası piyasalara bağlı olan buğdaya narh konulamayacağı değerlendirilmesine gidilmişti. Üstelik komisyon sadece ekmeğe narh yetkisine sahipti. Şehremaneti ise narh yetkisi olduğunu ileri sürmüştü²⁰⁹.

203 *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1925, s. 2.

204 Şehremaneti değirmen ve fırınların mevcutları hakkında bilgi istemiş; 16 Ekim'den sonra uygun görülen çeşitten başka un bulunduran fırınlarda müsadereye gidileceği, kararlara uygun davranmayanların cezalandırılacağı açıklanmıştı. *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1925, s. 2.

205 *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1925, s. 3.

206 *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1925, s. 3.

207 *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1925, s. 3.

208 *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i Evvel 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1925, s. 4.

209 *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1925, s. 2.

Şehremanetinin 25 Nisan 1332 tarihli olağanüstü şartlara yönelik nizamnamenin 6. maddesine dayanarak una narh uygulaması piyasayı kilitlemişti. Yüksek fiyatlar nedeniyle Anadolu unu getirilemezken %50 oranında kullanılacağından tüccar ithal una da rağbet etmemişti. Bazı gazeteler sürtüşmeyi, şehremanetinin yerli unları sattırmama projesi olarak tanımlamıştı²¹⁰. Şehremaneti, Ekim içinde (önce 22 Ekim planlanmıştı) una narh uygulamasına hazırlanırken iddiaları da cevaplandırmıştı²¹¹. Ticaret Odası ise ısrardan vazgeçirmeye çalışırken²¹² Şehremanetinin %80 randımanlı unlara narh uygulaması, Zahire Borsasını önlem almaya itmişti.

24 Ekim'de Ticaret Odası'nda Şehremanetinin de katıldığı toplantıda sorun Zahire Borsası Reisi Hamdi, Ticaret Odası üyelerinden Ekrem, Değirmenci Malik Ahmet, Zahire Borsası üyelerinden Hasan Ali ve tüccardan Hacı Adil, İstihbarat Şubesi Müdürü Galip'ten kurulan komisyona yönlendirilmişti²¹³. Teknik konuların değerlendirileceği ilk toplantı, Şehremaneti İktisat Müdürü Kemal Ömer, Uzman Doktor Grosman'ın katılımıyla 26 Ekim'de gerçekleştirilmişti. Şehremanetinin kriterleri çerçevesinde ve Zahire Borsası'nın denetimi altında değirmenlerin denemelerle %80 randımanlı örnek/model un üretmeleri; Ticaret Odası, Zahire Borsası ve şehremanetinin incelemesinden sonra deneme unun üretimine geçilmesi öngörülmüştü. Şehremaneti, Borsa'da satılan %80 randımanlı unlara 1250 kuruş narh koymaktan geri durmamıştı ki komisyon kararına göre cezalar geri ödenebilecekti. Ticaret Odası ile Zahire Borsası'nın Ticaret Vekaletine başvurmaları, şehremanetinin Dahiliye Vekaletine sorması gözleri Ankara'ya döndürmüştü.

Borsa'da narh nedeniyle işlemler düşmüş, tüccar Anadolu'dan siparişlerini kesmiş ve şehre buğday girişi azalmıştı. Kasım başlarında düşüş sürmüştü²¹⁴. Sorun hakkında temaslarda bulunmak üzere Ticaret Odası Reisi Hüseyin Bey Ankara'ya gitmiş²¹⁵; çelişkili ve zıt/karşıt duyum, söylenti, açıklama, karar ve hatta uygulamalar birbirini izlemişti²¹⁶. Şehremaneti un araştırmalarını

210 *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1925, s. 3.

211 *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1925, s. 3.

212 *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1925, s. 2.

213 *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1925, s. 1-2.

214 *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1925, s. 4; *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1925, s. 3.

215 *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1925, s. 2.

216 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1925, s. 3.

raporlaştırarak Ticaret Odasında toplantı önermişse de sonuç çıkmamıştı²¹⁷. Kasım sonlarında Ticaret Vekaleti, Ticaret Odası'nın görüşünü benimseyerek una narh koyulamayacağı kararını ilgililere bildirecekti²¹⁸. Narhın kaldırılmasından sonra Zahir Borsası değirmenlerdeki %80 randımanlı unlar üzerinde inceleme başlatacağı²¹⁹.

Eylül başında ekme fiyatlarındaki indirim ardından²²⁰ Kasım sonlarında Şehremaneti İktisat Müdüriyeti ekmeğin normal fiyatına döndüğünü değerlendirerek ikinci sınıf ekme (yardım ekmeği) çıkarılmamasına karar vererek, fırınlara ellerindeki malları 15 günde çıkarmalarını/tüketmelerini bildirmişti²²¹. Bu uygulama Ocak 1926'da şikâyete sebep olacaktı²²².

Ticaret ve şehremaneti İktisat Müdürleri, Şehremaneti İktisat Müdüriyeti Müşavirleri ve Ekmekçiler Cemiyeti temsilcilerinden oluşan komisyon 10 Aralık'ta ekme fiyatını bir kuruş arttırmıştı. Ekmekçilerin değirmenlerin yüksek fiyatlı satışlarından şikayetleri Zahir Borsası'nda incelenmişti²²³. Zahir Borsası, fırıncıların unlarını borsadan almalarını kararlaştırmıştı²²⁴. 1 Ocak 1926'dan itibaren buğdaylar gibi unların da borsa üzerinden alım satımının gerçekleştirilmesiyle değirmencilerin fırıncılara istedikleri fiyatlarla borç karşılığı un vererek piyasayı yükseltmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştı²²⁵.

1926 başlarında şehremanetinin %10'dan fazla çavdarlı unların ekme için öğütülemeyeceği kararı yeni bir kriz çıkarmıştı. %30 civarında çavdara sahip Anadolu buğdayları siparişler iptal edilince Haydarpaşa'da yığılmış; tüccarlar Bulgaristan gibi yurtdışı bölgelere yönelmişti²²⁶. Şikâyet ve tepkiler karşısında Zahir Borsası komisyon kurulmasını uygun bulmuştu. Borsa kayıtları üzerinden değirmencilerin zarara uğramadığı belirlenmiş olmasına rağmen böyle bir tercih ortaya konmuştu²²⁷. Dahiliye Vekaleti, buğdaylarda

217 *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1925, s. 3.

218 *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1925, s. 3.

219 *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1925, s. 3.

220 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1925, s. 4.

221 *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1925, s. 4.

222 *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1926, s. 4.

223 *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1925, s. 3.

224 *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1925, s. 2.

225 *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1925, s. 2.

226 *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1926, s. 3.

227 *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1926, s. 3.

%10 çavdar bulunması zorunluluğunun sadece ekmek unlarında geçerli olduğu konusunda uyarılmıştı. Ticaret ve Zahir Borsasının incelemeleri, ekmek üretilirken %50 oranında yabancı buğday kullanımını nedeniyle çavdar oranının %10'u geçmediği yönündeydi²²⁸. Anadolu buğdayları 21 Ocak'tan itibaren tekrar satılmaya başlanmıştı²²⁹ ki bu günlerde Emin Bey'in istifası kabul edilmişti.

Sonuç

Ekmek, İstanbul'un yaşam-geçim şartları açısından yaklaşıldığında başlangıç ve temel noktasıdır. Erken Cumhuriyet dönemi açısından Emin Bey dönemi, sorunun ortaya çıkışı kadar meselenin boyutlarının şekillendiği ve tanımlandığı/tanımlanmaya çalışıldığı süreçti. Aynı değerlendirmenin yeni devrin ve rejimin sorunu ele alış biçimi; yerel ve merkezi düzeyde soruna tepkisi ve alınan önlemler için de geçerli olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca mücadele şekli ve tepkiler üzerinden ekonomik örgütlenme kabiliyeti hakkında fikir edinilebilmektedir. Üstelik ekmek meselesinin yaklaşık bir buçuk yıl boyunca gündemdeki konumu/yoğunluğu en azından cumhuriyetin ilk yıllarında şehirdeki yaşam hakkında genel boyutlarıyla bir izlenim oluşturmaktadır.

Ekmek sorununa bireysel çözüm arayışları, kamuoyuna özellikle gazeteler aracılığıyla yansıtılmaları ve yerel idarenin bunlara yaklaşımı, değerlendirmeleri, bazı demokratik değer ve unsurların varlığı açısından gösterge niteliğindedir. Kuşkusuz bunlar toplumsal hassasiyet düzleminde de veri özelliğine sahiptir. Gerek bireysel tepkiler gerek basının yaklaşımları var olan psikoloji ve motivasyonu da yansıtmaktadır.

Ekmek sorununun/krizinin seyri -araştırma konusu olarak İstanbul ekonomi tarihinin gölgede kalmış bir kesiti olduğu kadar- Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomik kırılganlığı ve dışa bağımlılığın temas noktalarını gösteren örneklerdendir. Özellikle 1924 yazı, ekmek meselesinde şehremanetini iki tarafı keskin bir konumda tutmuştu. Şehirde ekmek, suiistimal yüzünden kapatılan fırınlar yüzünden bile bulunamıyordu. Çözüm çabaları doğrultusunda alınan tedbirler de yer yer ekmek yokluğunu getirebiliyordu.

228 *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1926, s. 4.

229 *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1926, s. 4.

Mesele, ekonomik düzlemde genel durum kadar etkin kesimlerin/ tüccarların yaklaşımları, menfaat ilişkileri ve yaşanan çatışmalar hakkında bol örnek sunmaktadır. Benzer bir değerlendirme Emin Bey'in yaklaşım ve tercihlerine yönelik de yapılabilir. Bu bağlamda şehremanetinin ekmek harcını da kapsayan talepleri değirmenci, tüccar ve fırıncı kesimlerinde memnuniyetsizlik yaratmış; kurumla ilgili kesimler arasında zamanla derinleşecek düzeyde karşıtlığa yol açmıştı.

Sonuçta Emin Bey'in şehreminiliği döneminde ekmek etrafında yaşananlar, meselenin/krizin cumhuriyetin ilk yıllarındaki yapısının anlaşılması, temel çizgilerinin belirlenmesi açısından örnek/model niteliğindedir. Çünkü; -ilerleyen tarihlerde de şehrin yaşamında yerini/önemini koruyacak olan- ekmek meselesi bağlamında ilgili kesimlerin çalışma ilişkileri, menfaatleri, ortaya çıkan çelişkilerle yoğun, inişli-çıkışlı karakteri ve çizgisi/seyri gözlemlenebilmektedir.

Kaynaklar

- “Ekmek Ekmekçiler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul 1968.
- 1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926.
- Akşam* (1925).
- Aydın, Mehmet, “Mütareke Döneminde İstanbul’da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)”, *History Studies*, C 2, S. 2, 2010.
- Batmaz, Eftal Ş., “XV-XVI. Yüzyıl Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devleti’nde Tahıl Üretimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 23, S. 36.
- BCA., 30.18.1.1/15.60.11, 20.09.1925
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 30.18.1.1/13.18.20, 25.03.1925
- Cumhuriyet* (1924-1926).
- Duman, Önder, “Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: “Haber Gazetesi”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. Kitap, Samsun 2006.
- Gülsoy, Ufuk, *İstanbul Ticaret Borsası 1924-2014*, İstanbul Ticaret Borsası, İstanbul 2015.
- İctihad* (1924-1925).
- İhsai Yıllık*, C 1, 1928, Başvekalet Merkez-i İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul-Cumhuriyet Matbaası 1928.
- İkdam* (1924).
- Malkoç, Eminalp, *Cumhuriyet’ten Büyük Söylev’e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul 2014.
- Meslek* (1924-1925).
- Polat, Hasan Ali, *Milli Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuşvetleri ve Çeteler (1918-1922)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Şehremaneti Mecmuası*, 1 Eylül 1340, No:1/Sene:1.
- Şehremaneti Mecmuası*, 1 Kanun-ı Evvel 1340, No:4/Sene:1.
- Şehremaneti Mecmuası*, 1 Teşrin-i Sani 1340, No:1/Sene:3.

Şehremaneti Mecmuası, Ocak 1927, No:29/Sene: 3.

Tanin (1924).

TBMMZC, Devre: 2, C 12 İ.34, 8.1.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 12 İ.36, 17.1.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 12 İ.38, 21.1.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 12, İ.39, 22.1.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 13/1, İ.48, 5.2.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 15, İ.79, 16.3.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 16, İ.84, 22.3.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 17, İ.91, 1.4.1341

TBMMZC, Devre: 2, C 19, İ.15, 26.11.1341

Tevhid-i Efkâr (1924-1925).

Toprak, Zafer, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti Salnamesi 1926, Şehremaneti İhsaiyat Müdüriyeti, Şehremaneti Matbaası, İstanbul 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Baş Vekalet İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, C 2, İstanbul 1929.

Vatan (1924).

Yunus Nadi, “Beynelmilel Bir Tahakküm”, *Cumhuriyet*, 29 Mart 1925.

Yunus Nadi, “Hayat Nasıl Ucuzlar”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1924.

Yunus Nadi, “İstanbul’un Buhranı”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1924.

Yunus Nadi, “Zahire Buhranı”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1925.

